

บทที่ ๒

วิธีการใช้ยาสมุนไพรในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะได้กล่าวถึงเรื่องโรคภัยไข้เจ็บและการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาในสมัยพุทธกาล โดยกำหนดประเด็นเป็นหัวข้อใหญ่ๆ ๓ หัวข้อดังนี้

๒.๑ ความหมายและประเภทของโรคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๒ วิธีการใช้ยาสมุนไพรในการบำบัดรักษาโรคในพระวินัยปิฎก

๒.๒.๑ ประเภทของยาสมุนไพร

๒.๒.๒ องค์ประกอบของยาสมุนไพร

๒.๒.๓ วิธีการใช้ยาสมุนไพร

๒.๒.๔ วิธีการใช้ยาสมุนไพรของหมอชีวกโกมารภัจ

๒.๓ วิธีการใช้ยาสมุนไพรและธรรมโอสธของพระพุทธเจ้าและพระสาวก

ทั้งนี้ จะได้อธิบายเป็นลำดับไป

๒.๑ ความหมายและประเภทของโรคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คำว่า “โรคะ” แปลตามศัพท์ว่า “อาพาธ-อันเสียดแทง”^๑ อยู่ในขอบข่ายของวิชาติภิจฉา หรือวิชาแพทยศาสตร์ ซึ่งเป็น ๑ ในศิลปะศาสตร์ ๑๘ ประการที่มีการศึกษาเล่าเรียนในสมัยพุทธกาล^๒ แม้สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อยังทรงเป็นเจ้าชายสิทธัตถราชกุมารก็ได้ทรงศึกษาเล่าเรียน นับว่าเป็นพื้นฐานการศึกษาของพระองค์ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในโรคสูตร ว่าด้วยโรค พระพุทธเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย โรค ๒ อย่างนี้

โรค ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. โรคทางกาย ๒. โรคทางใจ

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), หน้า ๖๕๔.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, โลกนิติ-สุตตวิพจน์, ราชบัณฑิตยสถานจัดทำเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในมหามงคลวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ๙ มิถุนายน ๒๕๓๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒.

สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปี บ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมียอยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจ ตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมกมิดกิเลสแล้ว^๓

ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค กล่าวถึงปัญญาพารวัตถุ ว่าด้วยอาพาธ ๕ ชนิด ซึ่งเกิดระบาตขึ้นในแคว้นมคธ ได้แก่ (๑) โรคเรื้อน (๒) โรคฝี (๓) โรคกลาก (๔) โรคมองคร่อ (๕) โรคลมบ้าหมู ซึ่งต่อมาเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงห้ามคนเป็นโรคดังกล่าวเข้ามาบรรพชาอุปสมบท อุปัชฌาย์อาจารย์รูปใดให้บรรพชา ต้องอาบัติทุกกฏ^๔ และนี่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สงฆ์ผู้จะให้อุปสมบทถามอันตรายิกธรรม ๑๓ ข้อได้^๕ ข้อนี้แสดงว่าโรคทั้ง ๕ นี้เป็นอันตรายิกธรรม คือธรรมให้เกิดอันตรายยกตัวอย่างเช่นโรคมองคร่อ คือโรคหลอดลมโป่งพอง มีเสมหะแห้งอยู่ในช่องหลอดลม ทำให้มีอาการเรื้อรัง ห้ามผู้ที่เป็นโรคนี้นับว่าเป็นพระภิกษุ^๖

ในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก มหาวรรค พระพุทธโฆสะจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์นี้อธิบายความไว้ว่า

คำว่า ในแคว้นมคธเกิดโรคระบาตขึ้น ๕ ชนิด (มคธสุ ปญจอาพาธา อุตสนนา โหนติ) ความว่า โรค ๕ อย่างเป็นโรคดาษต้นลูกกลมแพร่หลายแก่มนุษย์และอมมนุษย์ในมคธชนบท เรืองหมอชีวกโกมารภัจมีแจ้งในจีวรชั้นธกะ

คำว่า ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรผู้ถูกโรค ๕ ชนิดเบียดเบียนไม่พึงให้บวช (น ภิกษเว ปญจอาพาธาเหติ ฌฏฺฐโร ปพพาเขตพุโ) ความว่า โรค ๕ อย่างมีโรคเรื้อนเป็นต้น ดาษต้น กุลบุตรผู้เป็นโรค ๕ อย่างนั้น คือถูกโรคครอบงำ ไม่พึงให้บวช

ในโรค ๕ อย่างมีโรคเรื้อนเป็นต้นนั้น ที่ชื่อว่าโรคเรื้อน ได้แก่โรคเรื้อนแดง หรือโรคเรื้อนดำ ในอรรถกถากรุณี ท่านแก้ไว้ว่า “โรคอย่างใดอย่างหนึ่งมีโรคเรื้อนผง หิดเปื่อย และคุดทะราดเป็นต้นทุกชนิด ท่านเรียกว่าโรคเรื้อนทั้งนั้น ถ้าโรคเรื้อนนั้นมีขนาดเท่าหลังเล็บ อยู่ในที่ที่อาจจะลุกลามไปได้ กุลบุตรนั้นไม่พึงให้บวช แต่ถ้ามีขนาดเท่าหลังเล็บอยู่ในที่ที่ผ้านุ่งและผ้าห่มปกปิดไว้ตามปกติ อยู่ในที่ที่ไม่ลุกลามต่อไปได้ จะให้บวชก็ควร ส่วนที่หน้าหรือที่หลังมือและหลังเท้า แม้ถ้าอยู่ในที่ที่จะไม่ลุกลาม และแม้เล็กกว่าหลังเล็บ ก็ไม่พึงให้บวชเลยทีเดียว” แม้ให้

^๓ วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๘-๘๙/๑๔๒-๑๔๔.

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๕/๑๙๒.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๘๔๒.

เยียวมาแล้วจะให้บวช เมื่อผิวหายเป็นปกติเท่านั้นจึงให้บวช ไม่พึงบวชให้ผู้มีร่างกายลายพร้อยไปด้วยรอยจุดคล้ายหลังเหี้ยบวช

ที่ชื่อว่า**ฝิ (คณโท)** ได้แก่ ฝิมีฝิมันชั้นเป็นต้น จะเป็นฝิมันชั้นหรือฝิอย่างอื่น ถ้าฝิชนิดใดชนิดหนึ่งแม้มีขนาดเท่าเมล็ดพุทรา อยู่ในที่ที่อาจจะลูกกลมไปได้ ไม่พึงให้กุลบุตรนั้นบวช แต่ถ้าอยู่ในที่ที่จะไม่ลูกกลมไปได้ ขนาดเท่าเมล็ดพุทราในที่ปกปิด จะให้บวชก็ควร แม้อยู่ในที่ที่จะไม่ลูกกลมไปได้ ในที่ที่ปกปิดมีหน้าเป็นต้น ก็ไม่พึงให้บวช กุลบุตรผู้เป็นฝินั้น แม้เมื่อเยียวมาแล้วจะให้บวช ควรรักษาร่างกายให้มีผิวเรียบแล้วจึงให้บวชได้

ที่ชื่อว่า**ฝิตึง (อุณณคณโท)** เป็นเหมือนนมโคและเหมือนนิ้วมือ ห้อยอยู่ในที่นั้นๆ แม้ตั้งเหล่านี้ก็จัดว่าเป็นฝิเหมือนกัน เมื่อมีตั้งเหล่านั้นไม่พึงให้บวช หัวหูดมีในเวลาเป็นเด็ก ส่วนที่ชื่อว่าหัวสิวมีที่ใบหน้าเวลาเป็นหนุ่ม หายไปในเวลาแก่ หัวหูดและหัวสิวเหล่านั้นไม่ถึงกับนับว่าฝิ เมื่อมีหัวหูดและหัวสิวเหล่านั้น จะให้บวชก็ได้ ส่วนเม็ดอย่างอื่น ชื่อเม็ดผด มีตามตัว อีกชนิดหนึ่ง ชื่อเกสรดอกบัว ชนิดหนึ่ง ชื่อเม็ดพันธุ์ผักกาด มีขนาดเท่าเม็ดพันธุ์ผักกาดเท่านั้นขึ้นทั่วตัวทั้งหมดนั้นมีกำเนิดเป็นโรคเรื้อนทั้งสิ้น เมื่อมีเม็ดผดผื่นเหล่านั้น ไม่พึงให้บวช

ที่ชื่อว่า**โรคกลาก (กิลาส)** ได้แก่ โรคเรื้อนมีสีคล้ายใบบัวแดงและบัวขาว ยังไม่แตก ไม่ไหลเยิ้ม ในโรคกลากที่เป็นเหตุให้ร่างกายลายพร้อยเหมือนโคต่าง พึงทราบวินิจฉัยดังที่กล่าวไว้ในโรคเรื้อนนั่นเอง

ที่ชื่อว่า**โรคมองคร้อ (โสโส)** ได้แก่ ไข่มองคร้อ เมื่อมีไข่มองคร้อ ไม่พึงให้บวช

ที่ชื่อว่า**โรคลมบ้าหมู (อปมาโร)** ได้แก่ (เป็น)บ้าเพราะดี หรือเป็นบ้าเพราะถูกผีสิง ในโรคบ้าเพราะดีและโรคบ้าเพราะถูกผีสิงเหล่านั้น บุคคลถูกอมมนุษย์คู่เวรกันสิง ย่อมเยียวยาได้ยาก แต่เมื่อมีโรคลมบ้าหมูเพียงเล็กน้อย ก็ไม่พึงให้บวช^๗

ในคิลานสูตร ดิกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าทรงเปรียบคนไข้และบุคคลผู้เปรียบด้วยคนไข้ว่าดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก

คนไข้ ๓ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. คนไข้บางคนในโลกนี้ได้โทษนะที่เป็นสัปปายะ๑ หรือไม่ได้โทษนะที่เป็น สัปปายะก็ตาม ได้ยาที่เป็นสัปปายะ หรือไม่ได้ยาที่เป็นสัปปายะก็ตาม และได้คนพยาบาลที่เหมาะสม หรือไม่ได้คนพยาบาลที่เหมาะสมก็ตาม ย่อมไม่หายจากอาพาธนั้นได้เลย

^๗ วิ.อ. ๓/๘๘/๗๒-๗๓.

๒. คนไข้บางคนในโลกนี้ได้โภชนะที่เป็นสัปายะ หรือไม่ได้โภชนะที่เป็น สัปายะก็ตาม ได้ยาที่เป็นสัปายะ หรือไม่ได้ยาที่เป็นสัปายะก็ตาม และได้คนพยาบาลที่เหมาะสม หรือไม่ได้คนพยาบาลที่เหมาะสมก็ตาม ย่อมหายจากอาพาธนั้นได้

๓. คนไข้บางคนในโลกนี้ได้โภชนะที่เป็นสัปายะจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อ ไม่ได้ ย่อมไม่หาย ได้ยาที่เป็นสัปายะจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อ ไม่ได้ย่อมไม่หาย และได้คนพยาบาลที่เหมาะสมจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย

บรรดาคนไข้ ๓ จำพวกนั้น คนไข้ใดได้โภชนะที่เป็นสัปายะจึงหายจากอาพาธ นั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย ได้ยาที่เป็นสัปายะจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ ย่อมไม่หาย และได้คนพยาบาลที่เหมาะสมจึงหายจากอาพาธนั้น เมื่อไม่ได้ย่อมไม่หาย เพราะอาศัยคนไข้ชั้นนี้แล เราจึงอนุญาตอาหารสำหรับภิกษุไข้ อนุญาตยาสำหรับ ภิกษุไข้ และอนุญาตคนพยาบาลสำหรับภิกษุไข้ ก็เพราะอาศัยคนไข้ชั้นนี้ คนไข้แม้อื่นๆ ก็ควรได้รับการพยาบาลด้วย คนไข้ ๓ จำพวกนี้แลมีปรากฏอยู่ในโลก ฉนฺได

บุคคลที่เปรียบได้กับคนไข้ ๓ จำพวกนี้ ก็ฉนฺนนั้นเหมือนกันแลมีปรากฏอยู่ในโลก

บุคคลที่เปรียบได้กับคนไข้ ๓ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ได้เห็นตถาคต หรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม ได้ฟัง ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศ ไว้ก็ตาม ย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย

๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ได้เห็นตถาคต หรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม ได้ฟัง ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศ ไว้ก็ตาม ย่อมไม่หยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นตถาคตจึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนด ในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้เห็นย่อมไม่หยั่งลง ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้ฟังย่อมไม่หยั่งลง

บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลใดได้เห็นตถาคตจึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบ ที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้เห็นย่อมไม่หยั่งลง ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้ฟังย่อมไม่หยั่งลง เพราะอาศัยบุคคลนี้แล เราจึงอนุญาตการแสดงธรรม ก็เพราะ อาศัยบุคคลนี้จึงควรแสดงธรรมแก่บุคคลแม้เหล่าอื่น

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่เปรียบได้กับคนไข้ ๓ จำพวกนี้ แลมีปรากฏอยู่ในโลก^๘

^๘ อ.จ.ติ.ก. (ไทย) ๒๐/๒๒/๑๖๙-๑๗๐.

ตามพระสูตรข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า คนไข้บางคนจะรักษาหรือไม่รักษาก็ไม่มีทางหาย บางคนจะรักษาหรือไม่รักษาก็หายเอง แต่คนไข้บางคนต้องรักษาคือได้พยาบาลดีและยาดีจึงจะหาย ถ้าไม่ได้พยาบาลดีและยาดีก็ไม่หาย เมื่อเป็นเช่นนี้เกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องยึดหลักการรักษาไว้ก่อน เพราะมีโอกาสหายมากกว่าไม่หาย เพราะฉะนั้นโรคทุกโรคก็ต้องมีการรักษา แม้แต่โรคซาก็ต้องรักษา เพื่อยืดอายุให้ยืนยาวต่อไปให้นานที่สุด

๒.๒ วิธีการใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาโรคในพระวินัยปิฎก

๒.๒.๑ ประเภทของยาสมุนไพร

สมุนไพรที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในครั้งพุทธกาลได้ศึกษาเรียนรู้สืบทอดกันมา คือ รุนต์ รุนต์โดยอาศัยความเคยชิน และจดจำลักษณะ และประเภทเป็นหลัก โดยภูมิปัญญาของคนในสมัยนั้นๆ จะเป็นลักษณะประเภทที่จำต่อกันมาหากจะยกมากล่าวนั้นมีมากมายว่า แต่ละประเภทแต่ละชนิดนั้น ย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป สรรพคุณก็เช่นกันย่อมเป็นของเฉพาะตัวของแต่ละชนิด เช่น รส สี กลิ่น รูป ลักษณะของสมุนไพร ย่อมมีคุณสมบัติเฉพาะตัว ได้แบ่งประเภทสมุนไพรออกเป็น ๗ จำพวก ดังมีปรากฏในพระวินัยปิฎก เกสัชชขันธกะ ดังนี้

(๑) มุลเกสัช สมุนไพรที่ใช้รากทำเป็นยา

ประเภทสมุนไพรที่ใช้รากลนำมาประกอบยาเข้ากับเครื่องตำรับ เพื่อบำบัดและรักษาโรค ที่เกิดทางร่างกาย และสมุนไพรที่ใช้รากเป็นยา ล้วนมีหลากหลายชนิดด้วยกัน ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก เกสัชชขันธกะ เรียกว่า มุลเกสัช^๙ ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อดุติต ข่า แผลก หัวหมู หรือมุลเกสัชแม้นชนิดอื่นใช้ในการบริโภค, สรรพคุณของรากไม้สมุนไพรที่ใช้เป็นยารักษาโรค มีหน้าที่กำหนดในทางยาที่แตกต่างกัน เช่น ขิงทั้งสดและแห้ง ช่วยเจริญอากาศธาตุ ดอกแก้โรคหัวใจ รากทำให้โปร่ง เจริญอาหาร หัวแก้ปวดท้องบารุงธาตุ ขับลมในลำไส้ให้ผายลมและเรอ เป็นต้น^{๑๐}

(๒) กสาวเกสัช สมุนไพรที่ใช้น้ำฝาดเป็นยา

สมุนไพรประเภทน้ำฝาด สมุนไพรประเภทนี้ ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก เกสัชชขันธกะ ได้แก่ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดมูกมัน (น้ำฝาดกระดอมหรือมูกกา) น้ำฝาดบอระเพ็ด หรือพญามือเหล็ก น้ำฝาดกระถินพิมาน เป็นยาเพื่อบำบัดรักษาโรค เรียกว่า “กสาวเกสัช”^{๑๑} แม้นชนิดอื่นใดที่เป็นยาและของควรบริโภค ยกตัวอย่าง น้ำฝาดบอระเพ็ด มีสรรพคุณทางยา กินแก้ไข้ ขับเหงื่อ ทำให้เลือดข้นและ

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๕/๖๑/๒๗-๒๘.

^{๑๐} วิพุธโยคะ รัตนรังสี, เพชรน้ำเอกกรูยอดตำรายาสมุนไพร, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๖๐.

^{๑๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๓๕/๕๑๑.

เย็น ลดความร้อนในร่างกาย แก้กะหายน้ำ แก้อ่อนในได้ดีมาก เอาใบมาโขลกให้ละเอียดพอกปิดฝี และแก้ปวด แก้บวม แก้ปวดแสบปวดร้อนได้ผลดี

(๓) ชตุเภสัช สมุนไพรรักษาใช้เป็นยา

สมุนไพรรักษาประเภทยาที่ใช้เป็นยา และใช้ยาประกอบเครื่องยา เรียกว่า “ชตุเภสัช”^{๑๒} สมุนไพรรักษาประเภทยา ยางไม้ที่เป็นยาเพื่อบำบัดรักษาโรคคือ ยางอันไหลออกจากต้นหิงคุ ยางอันเขาเคียวจากก้านและใบแห่งต้นหิงคุ ยางอันเขาเคียวจากใบแห่งต้นหิงคุ หรือเงี้ยวของอินด้วย ยางอันไหลออกจากยอดไม้ต้นตันตะกะ ยางอันไหลออกจากใบแห่งต้นตันตะกะ ยางอันเขาเคียวจากใบ หรือไหลออกจากก้านแห่งต้นตันตะกะ กายาน ก็หรือจตุเภสัชชนิดอื่นใดอย่างกรณีการยาง มะม่วงเป็นต้น ยกตัวอย่าง แสดงผล ยางหิงคุสรรพคุณทางยา เป็นยาทาท้อง แก้ท้องขึ้น แก้อีก แก้ลมขับเสม็ด แก้ลม ทาท้องแก้เส้นทองแข็งแก้กระษัยจุกเสียด^{๑๓}

(๔) โลณเภสัช สมุนไพรรักษาด้วยเกลือและประเภทเกลือ

สมุนไพรรักษาที่เป็นแร่ธาตุ เป็นธาตุที่เกิดตามธรรมชาติ ที่สลายตัวง่าย อย่างเช่นประเภทเกลือ ดังที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก เภสัชชนชั้นรักษาด้วยสมุนไพรรักษาเกลือ เกลือที่เป็นยา เพื่อบำบัดรักษาโรคเรียกว่า โลณเภสัช^{๑๔} ได้แก่ เกลือสมุทรเกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุ้ง และโลณเภสัชชนิดอื่นๆ รับประเคนโลณเภสัช แล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ ในเมื่อยามเป็นไข้ไม่สบาย สรรพคุณทางยา แก้อุจจาระ ล้างเมือกมันในลำไส้ ขับพยาธิในท้อง ขับปัสสาวะ ละลายก้อนนิ่ว รักษาบาดแผลไม่ให้เน่า^{๑๕}

(๕) ปันณเภสัช สมุนไพรรักษาใช้ใบเป็นยา

สมุนไพรรักษาประเภทใบที่นำมาทำเป็นยา เพื่อประกอบเครื่องตำรับยา เรียกว่า ปันณเภสัช^{๑๖} มีมากมายชนิดว่า ใบไม้ชนิดใดเป็นยาเข้ากับภักตยา กลุ่มไหนการใช้สมุนไพรรักษาเป็นยานั้นจึงวินิจฉัยพิจารณา ถ้าไม่อย่างนั้นผลร้ายก็จะตามมา คือ อาการข้างเคียง หรือใช้ยาผิดประเภทต้นไม้อัน ใบหญ้าในป่าตามท้องไร่ ท้องนา ล้วนเป็นยาทั้งสิ้น ดังคำกล่าว ของหมอชีวกโกมารภัจว่า “ไม่มีต้นไม้ชนิดใดเลย

^{๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๖๓/๓๑-๓๒.

^{๑๓} บุชบา ประภาสพงศ์ และคนอื่นๆ, แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาของทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การค้ำ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๑.

^{๑๔} วิ.ม.อ. ๓/๒๖๓/๒๑๐.

^{๑๕} สุขชาติวงศ์สุวรรณ และคณะ, ตำราหลักวิชาแพทย์แผนโบราณ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์ไวยวัฒน์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๓๖/๕๑๑.

ที่ไม่เป็นยา” คำกล่าวนี้ จึงทำให้อาจารย์พอใจเป็นอย่างยิ่ง แม้ในพระไตรปิฎกหมวดแห่งพระวินัย เกสัชขันธ์กะ ได้แสดงถึงใบไม้ที่เป็นยาไว้มากมาย เช่น ใบเฟือกมัน ใบลูกเดือย ใบมันอ่อนและมันแดง ใบมะพลับ ใบบุณฑุก ใบผักโหมหัดมันใหญ่ ใบผักไห่ หรือผักปลัง ใบมะค่าไก่ หรือใบมะกอก ใบกะเพรา ใบถั่วเขียวจีนถั่วเหลือง ใบถั่วราชมาช ใบยอป่าที่เหลือง เว้นยอใหญ่ (ยอบ้านเสีย) ใบคนทีสอ หรือพังคิใบเบญจมาศ ใบกุ่มขาว ใบมะพร้าว ใบชาเกลือเกิดบนดิน ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบชีกา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ภิกษุรับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันตลอดชีพ ในเมื่อยามเป็นไข้ไม่สบาย^{๑๗}

(๖) ผลเภสัช สมุนไพรที่ใช้ผล(ลูกไม้)ใช้ทำเป็นยา

สมุนไพรผลไม้ ลูกไม้ ที่นำมาประกอบเป็นยา ดังปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎก เกสัชขันธ์กะเช่น ลูกพลีลคะ ตีป्ली พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐหรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น เช่น ลูกมะไฟ ลูกไทร ลูกตำลึง การะเกด (ลำเจียก) ไข่เน่า (มะตูม) ลูกจันทน์เทศ กระจวานใหญ่ กระจวานเล็ก ที่เรียกว่า ผลเภสัช^{๑๘} เป็นต้น และผลไม้ชนิดอื่นที่เป็นยา เมื่อภิกษุรับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันตลอดชีวิต ทั้งในกาลและนอกกาล เมื่อภิกษุมีอาการไข้ไม่สบาย^{๑๙}

ในประเภทผลไม้ที่เป็นยาหรือ ผลเภสัช ชนิดครอบจักรวาล ได้แก่ ผลสมอไทย^{๒๐}, สมออัพยา, สมอพิเภก เป็นต้น สรุปแล้วก็คือ ผลสมอ ทุกชนิด เป็นชนิดของยาที่มีคุณสมบัติและสรรพคุณในตัว ดังนี้ คือ มีรสฝาด ต้มดื่ม แก้บิด, มีรสฝาดเปรี้ยวขม แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้โลหิตในอุทร แก้น้ำดี ถ่ายอุจจาระ รู้ถ่ายรู้ปิดเอง แก้ลมป่วง แก้พิษร้อนในกาย แก้ลมจืดเสียด ถ่ายพิษไข้ คุมธาตุ แก้ไอเจ็บคอ ขับน้ำเหลืองเสีย แก้เสมหะเป็นพิษ แก้ดีพลุ่ง แก้อาเจียน บำรุงร่างกาย แก้นอนสะดุ้งผวา ดองกับน้ำมูตรโค ต้มแก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย ตามข้อ แก้อ่อนเพลีย บดเป็นผงโรยแผลเรื้อรัง, มีรสฝาดเปรี้ยว แก้บิด แก้ท้องผูก แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ แก้โรคเกี่ยวกับน้ำดี แก้โรคท้องมาน แก้ตับม่านโต แก้อาเจียน แก้สะอึก แก้หืดไอ แก้ท้องร่วงเรื้อรัง, และยंत्रสผาเมา ต้มดื่มบำรุงหัวใจ ขับน้ำเหลืองเสีย ขับปัสสาวะ

(๗) ธาตุวัตถุและสัตว์เภสัช ใช้เป็นส่วนประกอบผสมเครื่องตำรับยา

ในส่วนที่เป็นธาตุวัตถุ คือแร่ธาตุต่างๆ เช่น เกลือ กำมะถัน โลหะ เป็นต้น เรียกว่า ธาตุวัตถุ^{๒๑} และส่วนที่ประกอบด้วยสัตว์วัตถุ ได้แก่ เขากวางอ่อน น้ำมันเปลวหมี น้ำมันเปลวปลา

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗.

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๓๗/๕๑๑.

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗.

^{๒๐} วุฒิ วุฒิธรรมเวช, สารานุกรมสมุนไพรรวมหลักเภสัชกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๘๑.

^{๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๘.

ฉลาม น้ำมันปลาวลา เป็นต้น เรียกว่า สัตว์เภสัช^{๒๒} ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎก เภสัชขันธ์กะ แสดงถึง โฉนเภสัช (เกลือที่เป็นยา) แก่ภิกษุผู้เป็นไข้ คือ เกลือเภสัช ได้แก่ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง และโฉนเภสัชชนิดอื่น รับประเคนโฉนเภสัชเหล่านั้น แล้วเก็บไว้ ได้จนตลอดชีพ ฉันได้ในยามเมื่อเป็นไข้ไม่สบาย^{๒๓}

จะเห็นได้ว่า ตามพระพุทธบัญญัติและทรงอนุญาตเรื่องราวต่างๆ มากมาย ที่กล่าวไว้ใน พระไตรปิฎกในส่วนที่เป็นพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง เท่านั้น และเพื่อป้องกันในเรื่องปัญหาที่สำคัญอันจะเกิดขึ้นก่อน และหลังเกิดขึ้นภายหลัง ทั้งนี้เพื่อความสงบสุขแก่หมู่ภิกษุสงฆ์ อย่างเช่น เรื่องทรงพุทธานุญาตเภสัชสมุนไพรมะยาเป็นยาเพื่อบำบัดรักษา โรคอันเกิดแก่ภิกษุสงฆ์ผู้อาพาธ เป็นต้น

เฉพาะในบทที่ ๒ จะได้กล่าวถึง สมุนไพรมะยาในพระไตรปิฎก ประเภทของสมุนไพรมะยาและความสำคัญ ที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาต ให้ใช้สมุนไพรมะยา เป็นยาบำบัดและรักษาโรค อันเกิดกับภิกษุสงฆ์เมื่ออาพาธ ในครั้งพุทธกาล ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรคเภสัชขันธ์กะ^{๒๔} ว่าด้วยเรื่องสมุนไพรมะยาเป็นยารักษาโรค และดังปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต เรื่องโรคสูตร^{๒๕} และดังปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกว่า ของที่พระสงฆ์ฉันได้ “...น้ำปานะ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ๘ อย่าง คือ น้ำมะม่วง น้ำลูกหว้า น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำมะขาง น้ำลูกจันทน์ น้ำเหง้าบัว น้ำมะปราง พระสงฆ์ ฉัน ดื่ม เคี้ยวลิ้มได้”^{๒๖} และมีปรากฏในเภสัชขันธ์กะ พระวินัยปิฎก เป็นตอนที่ว่าด้วยการรักษาโรค, โภชนะ, และภิตตาหารต่างๆ โภชนะอาหารต่างๆ ก็สังเคราะห์เข้ากับยารักษาโรค มีทั้งทรงห้ามไม่ให้ฉันและทรงอนุญาตให้ฉันได้ เป็นต้น ดังเช่น ทรงอนุญาตเภสัช ๕ แก่ภิกษุผู้เป็นไข้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ภิกษุรับประเคนแล้ว ฉันได้ทั้งในกาล และนอกกาลในยามป่วยไข้ไม่สบาย ซึ่งยาวนานนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “เมื่อผสมนมสัสมรวมเข้า น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อยเป็นยารักษาโรคลงแดง”^{๒๗}

โดยสรุปแล้ว ประเภทของโรคและวิธีการใช้สมุนไพรมะยาบำบัดรักษาโรคมีย ๔ หมวด ดังนี้

หมวด ก. วิธีการรักษาโรคลม

๑. ภิกษุเป็นโรคลมตามอวัยวะ ให้เข้ากระโจมรมเหงื่อ

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒/๔๕

^{๒๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๘.

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐-๓๐๕/๔๓-๑๔๔.

^{๒๕} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๑/๑๗๕/๒๑๗-๒๑๘.

^{๒๖} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๗๙๕/๘๓๐-๘๓๑.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๔.

๒. ถ้าโรคคมนั้นยังไม่หาย ให้ลมด้วยใบไม้

๓. ถ้าโรคคมนั้นยังไม่หาย ต้องใช้วิธีการรมใหญ่ คือ ขุดหลุม เอาถ่านเพลิงใส่จนเต็ม เอาดินร่วนและทรายปิดไว้ ลาดใบไม้ทับลงไป เอน้ำมันทาตัว แล้วนอนบนหลุมนั้น รมร่างกาย โดยการนอนพลิกไปมา

๔. ภิษุเป็นโรคลมขัดยอกตามข้อ ให้ระบายโลหิตออก

๕. ถ้าโรคลมขัดยอกตามข้อยังไม่หาย ให้ใช้เขาสัตว์ก่อกระบายโลหิตที่เสียออก

หมวด ข. ใช้น้ำมันเหลวที่เป็นยาและเครื่องยาสมุนไพรชนิดต่างๆ

๑. น้ำมันเหลว คือ น้ำมันเหลวหมี น้ำมันเหลวปลาฉลาม น้ำมันเหลาหมู น้ำมันเหลาลา ใช้ฉนได้ในเมื่อยามเป็นไข้ไม่สบาย

๒. รากไม้ชนิดต่างๆ คือ ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่าเปราะ อุตพิต ข่า แผลง หัวหมู และรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ฉนได้ในยามเป็นไข้ไม่สบาย

๓. น้ำฝาดต่างๆ คือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่น ให้ฉนได้ในยามป่วยไข้ไม่สบาย

๔. ใบไม้ชนิดต่างๆ คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ที่เป็นชนิดอื่น ให้ฉนได้ในยามป่วยไข้ไม่สบาย

๕. ผลไม้ชนิดต่างๆ คือ ลูกพลีลึงคะ ดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น

๖. ยางไม้ชนิดต่างๆ คือ หิงคุ ยางเคียวจากหิงคุ ยางเคียวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตกะ ยางจากใบต้นตกะ ยางจากก้านต้นตกะ หรือยางไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น

๗. เปลือชนิดต่างๆ คือ เปลือสมุทรา เปลือดำ เปลือสินเธาว์ เปลือดินโป่ง เปลือหุง หรือเปลือกที่เป็นยาชนิดอื่น ให้ฉนได้ในยามป่วยไข้ไม่สบาย

๘. ยาผงชนิดต่างๆ ให้ใช้ทาแก้ฝีดาษ หิด ตุ่ม พุพอง

๙. มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม ให้ใช้สำหรับทาตัวดับกลิ่นตัว

๑๐. เนื้อมะพร้าวและเลือดสด ให้ภิษุที่ถูกผีเข้าสิง ฉนได้

๑๑. ยาหยอดตาประกอบด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง หรดากลิบทอง เหม่าไฟ ใช้ทางป้ายตาแก้โรคตา

๑๒. ไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเฉลียง หัวหมู ให้ใช้เป็นเครื่องยาบดผสมยาตา

๑๓. น้ำมัน ใช้สำหรับทาแก้ปวดศีรษะ

๑๔. ยานัตถุ ให้ใช้เป็นยาแก้ปวดศีรษะ หากทายาแล้วไม่หาย

๑๕. การสูดควัน ให้ทำเพื่อแก้โรคปวดศีรษะ หลังจากนัตถุยาไม่หาย
๑๖. น้ำมันหุงเจียน้ำมาเล็กน้อย ให้ฉนแก้โรคลม
๑๗. น้ำมันหุงเจียน้ำมามากเกินไปขนาด ให้ใช้เป็นยาทา
๑๘. น้ำแป้งเมล็ดผักกาด ให้ใช้ชำระล้างแผลเพื่อแก้คัน
๑๙. คุณ มูตร ถั่ว ดิน ให้ใช้เจียน้ำแก้พิษงู
๒๐. คุณ ให้เจือด้วยน้ำฉนแก้ยาพิษ
๒๑. น้ำละลายจากดินติดผาไล ใช้ฉนเพื่อแก้โรคเสน่ห์ ยาแฝด
๒๒. น้ำต่างดิบ ใช้ฉนแก้โรคท้องผูก
๒๓. น้ำสมอดองมูตรโค ใช้ฉนแก้โรคผอมเหลือง หรือ ดีซ่าน^{๒๘}

หมวด ค. โภชนาหารต่างๆ และวิธีการจัดทำให้เหมาะสม

๑. ให้ฉนนํ้าอย่างบได้ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล
๒. ให้ฉนถั่วเขียวที่ต้มสุกแล้วแต่ยังไม่ออก
๓. ให้ภิกษุฉนยาตองโลณโสรัระ ภิกษุไม่ใช่ต้องเจียนํ้าฉนอย่างนํ้าปานะ
๔. ให้เก็บอาหารไว้ภายในและหุงต้มเองแล้วฉนได้ในคราวจำเป็น
๕. ภิกษุพบของฉนแต่หาคนประเคนไม่ได้ ให้ภิกษุหยิบฉนนํ้านำติดตัวไปได้ พบศิษย์ในที่ใด ให้วางของนํ้าไว้บนพื้นแล้วบอกให้เขาประเคน
๖. ในคราวข้าวยากหมากแพง ให้ภิกษุที่ฉนแล้ว ห้ามภัตตาหารแล้วฉนโภชนาหารที่ไม่เป็นเดน ที่เกิดในป่า ที่เกิดในกอบัวได้
๗. ให้ผลไม้ที่ใช้เพาะพันธุ์ไม่ได้แล้ว และผลไม้ที่ปล่อนเมล็ดดอกแล้ว
๘. ในคราวเดินทางไกล ให้ภิกษุฉนปัญจโครส คือ นมสด นมเปรี้ยว เปรียง เนยข้น และเนยใส ได้เพื่อไม่ลำบากในเรื่องอาหาร
๙. ให้ฉนนํ้าอัฐฐาน คือ ๑. นํ้ามะม่วง ๒. นํ้าหว่า ๓. นํ้ากล้วยมีเมล็ด ๔. นํ้ากล้วยไม่มีเมล็ด ๕. นํ้ามะขาง ๖. นํ้าลูกจันทน์หรือองุ่น ๗. นํ้าเหง้าบัว ๘. นํ้ามะปรางหรือลิ้นจี่ ๙. ให้ฉนในวิกาลได้

^{๒๘} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙-๒๒ ดู วิ.ม. (ไทย) ๕/๑๙-๒๑.

๑๐. ไม่ให้ภิกษุฉันเนื้อต่างๆ เหล่านี้คือ ๑. เนื้อมนุษย์ ๒. เนื้อช้าง ๓. เนื้อม้า ๔. เนื้อสุนัข ๕. เนื้องู ๖. เนื้อราชสีห์ ๗. เนื้อเสือโคร่ง ๘. เนื้อเสือเหลือง ๙. เนื้อหมี ๑๐. เนื้อเสือดาว^{๒๙}

หมวด ง. เกี่ยวกับ กาลิก

กาลิก แปลว่า เนื่องด้วยกาล ขึ้นกับกาล เป็นชื่อของสิ่งที่จะกลืนกินให้ล่วงลำคอเข้าไป ซึ่งพระวินัยบัญญัติให้ภิกษุรับประทานกระคนเก็บไว้และฉันได้ในเวลาที่กำหนด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของอาหารนั้นๆ กาลิกแบ่งเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. ยาวกาลิก ได้แก่ ข้าว ปลา เนื้อ ผัก ผลไม้ ขนมต่างๆ ภิกษุรับประทานกระคนและฉันได้ชั่วเวลาเข้าถึงเที่ยงของวันนั้น

๒. ยามกาลิก ได้แก่ น้ำอัฐฐาน ๘ ชนิด มีน้ำมะม่วง เป็นต้น ดังกล่าวมาแล้ว ภิกษุรับประทานกระคนไว้และฉันได้ชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง คือฉันได้ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล

๓. สัตตหาลิก ได้แก่ เกสัช ๕ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ภิกษุรับประทานกระคนและฉันได้ภายในเวลา ๗ วันทั้งในกาลและในเวลาวิกาล

๔. ยาวชีวิก ได้แก่ ยารักษาโรคชนิดต่างๆ ภิกษุรับประทานกระคนและฉันได้ตลอดชีวิตในเวลาที่เป็นไข้ ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล^{๓๐}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า เรื่องสมุนไพรมีเป็นยาใช้เพื่อบำบัดและรักษาโรคในหมู่สงฆ์เมื่อเกิดอาพาธไม่สบาย และทรงอนุญาตสมุนไพรมี พิษขณิกอาหาร ดังที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ที่เรียกว่า คำสั่งสอนไว้เป็น เป็นกฎ กติกาไว้ ก็เพื่อนำหมู่คณะไปสู่ความเจริญ เป็นการสร้างสรรค์หาความเชื่อ ปาสาทะความเลื่อมใสให้เกิดมีขึ้นกับองค์ของสงฆ์ในสมัยพุทธกาล จวบจนปัจจุบัน

๒.๒.๒ องค์ประกอบของยาสมุนไพรมี

องค์ประกอบของยาสมุนไพรมีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จัดเป็นองค์ประกอบตามชื่อยาสมุนไพรมีในเกสัชขันธกะ ในพระวินัยปิฎก ดังนี้

(๑) **มูลเกสัช :** สมุนไพรมีที่ใช้รากเป็นองค์ประกอบในการเข้าเครื่องยา เพื่อบำบัดและรักษาโรค

องค์ประกอบของ มูลเกสัช :

คือ สมุนไพรมีจำใช้ ราก เหง้า ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑.ขมิ้น

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๓๐} อ้างแล้ว.

๒. ขิง
๓. ว่านน้ำ
๔. ว่านเปราะ
๕. อุตพิศ
๖. ข่า
๗. แฝก
๘. หัวหมู

(๒) กสาวเภสัช : สมุนไพรที่ใช้น้ำฝาดเป็นยา บำบัดและรักษาโรค

องค์ประกอบของ กสาวเภสัช :

คือสมุนไพรที่ใช้น้ำฝาด ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. น้ำฝาดที่เป็นเภสัช
๒. น้ำฝาดสะเดา
๓. น้ำฝาดมูกมัน
๔. น้ำฝาดกระดอม
๕. น้ำฝาดบอระเพ็ด
๖. น้ำฝาดกระถินพิมาน

(๓) ขตุเภสัช : สมุนไพรที่ใช้ยางไม้ทำเป็นยา บำบัดรักษาโรค

องค์ประกอบของ ขตุเภสัช :

คือ สมุนไพรใช้ยางไม้ ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. ยางที่ไหลออกจากต้นหิงคุ
๒. ยางเคี้ยวจาก ก้านและใบต้นหิงคุ
๓. ยางที่เคี้ยวจากใบของต้นหิงคุ
๔. ยางที่ไหลออกจากยอดไม้ต้นตกะ
๕. ยางที่ไหลออกจากใบไม้ต้นตกะ
๖. ยางที่เคี้ยวจากใบหรือไหลออกจากก้านต้นตกะ
๗. ยางของต้นไม้ชนิดหนึ่งเป็นก้อนสีขาว การบูร มีกลิ่นหอมเย็นบำรุงหัวใจ

(๔) โลณเภสัช : สมุนไพรที่ใช้เกลือเป็นยาบำบัดรักษาโรค

องค์ประกอบของ โลณเภสัช :

คือ สมุนไพรใช้เกลือ ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. เกลือสมุทร

๒. เกล็ดดำ
๓. เกล็ดสินเธาว์
๔. เกล็ดดินโป่ง
๕. เกล็ดหุง

(๕) ปิณณเภลัช : สมุนไพรรูที่ใช้ใบไม้เป็นยา บำบัดรักษาโรค

องค์ประกอบของ ปิณณเภลัช :

คือ สมุนไพรรูที่ใช้ใบไม้ ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. ใบสะเดา
๒. ใบมูกมัน
๓. ใบกระดอม
๔. ใบกระเพรา
๕. ใบฝ้าย
๖. ใบแมงลัก

(๖) ผลเภลัช : สมุนไพรรูที่ใช้ผล (ลูกไม้) ใช้ทำเป็นยาบำบัดและรักษาโรค

องค์ประกอบของ ผลเภลัช :

คือ สมุนไพรรูที่ใช้ผลไม้ (ลูกไม้) ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. ลูกพิลังกาสา
๒. ดีปลี
๓. พริก
๔. สมอไทย
๕. สมอพิเภก
๖. มะขามป้อม
๗. ผลโกฐ

(๗) น้ำมันเปลว : สมุนไพรรูที่ใช้น้ำมันเปลวใช้เป็นยา บำบัดและรักษาโรค

องค์ประกอบของ น้ำมันเปลว :

คือ สมุนไพรรูที่ใช้น้ำมันเปลวจากสัตว์ ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. น้ำมันเปลวหมี
๒. น้ำมันเปลวปลา
๓. น้ำมันเปลวปลาฉลาม
๔. น้ำมันเปลวหมู

๕. น้ำมันเปลวลา

(๘) แร่ธาตุวัตถุ และสัตว์เภสัช : ใช้เป็นส่วนประกอบผสมเครื่องตำรับยา

องค์ประกอบของ แร่ธาตุ สัตว์เภสัช :

คือ สมุนไพรรู้น้ำมันเปลวจากสัตว์ ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. กำมะถัน
๒. หรดากลิบทอง
๓. เขาสัตว์

(๙) จุนเภสัช : สมุนไพรรู้น้ำมันเป็นส่วนประกอบเข้าเครื่องยา บำบัดและรักษาโรค

องค์ประกอบของ จุนเภสัช :

คือ ยาสมุนไพรรู้น้ำมันเภสัชติดผง ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. โคมัย(ขี้วัว)
๒. ดินเหนียว
๓. กากน้ำย้อม

(๑๐) เภสัช ๕ : ยาสมุนไพรรู้น้ำมันเภสัชทั้ง ๕ เป็นยา บำบัดและรักษาโรค

องค์ประกอบของ เภสัช ๕ :

คือ ยาสมุนไพรรู้น้ำมันเภสัช ๕ ในการเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. เนยใส
๒. เนยข้น
๓. น้ำมัน
๔. น้ำผึ้ง
๕. น้ำอ้อย

(๑๑) ยาคุ : สมุนไพรรู้น้ำมันของ ๓ อย่าง เป็นยา บำบัดและรักษาโรค

องค์ประกอบของ ยาคุ :

ยาสมุนไพรรู้น้ำมันประกอบเครื่องยา ได้แก่

๑. งา
๒. ข้าวสาร
๓. ถั่วเขียว

(๑๒) ยาถ่าย :ยาสมุนไพรที่ใช้เป็นยา บำบัดและรักษา

องค์ประกอบ ยาถ่าย :

ยาสมุนไพรที่ใช้เป็นยา ในการประกอบเข้าเครื่องยา ได้แก่

๑. น้ำข้าวใส
๒. น้ำลว้เขี้ยวต้มที่ไม่ข้น
๓. น้ำเนื้อต้ม

๒.๒.๓ วิธีการใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรคในพระวินัยปิฎก

ในพระวินัยปิฎก เล่ม ๕ คือวินัย มหาวรรค กล่าวถึงปัญจเภสัชชกถา เรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเภสัช ๕ ที่ภิกษุฉันได้ในกาลและในวิกาล ต่อจากนั้นจะต่อด้วยมูลาติเภสัชชกถา ว่าด้วยทรงอนุญาตเครื่องยามีรากไม้เป็นต้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑) พระพุทธเจ้าอนุญาตเภสัช ๕

มีรายละเอียดในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ดังนี้

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถ บิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท แม้ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉันแล้วก็กลับอาเจียน ออกมา ภิกษุเหล่านั้นจึงชูปวม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เพราะโรคนั้น พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นชูปวม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง จึงตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า “อานนท์ ทำไมเวลานี้ ภิกษุทั้งหลายจึงชูปวม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง” ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท แม้ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉันแล้วก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้นจึงชูปวม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เพราะโรคนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

(๑) ทรงอนุญาตเภสัช ๕ ในกาล

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหลักเ็น ประทับในที่สงัด ได้เกิดความดำริในพระทัยอย่างนี้ว่า “เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท แม้ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉันแล้วก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุเหล่านั้นจึงชูปวม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เพราะโรคนั้น เราจะ อนุญาตอะไรเป็นยาแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งตัวยา และชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งจะให้ประโยชน์ทางโภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ได้ทรงดำริดังนี้ว่า “เภสัช ๕ นี้ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นทั้งตัวยาและชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งให้ประโยชน์ทางโภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ อย่างกระนั้นเลย เราพึงอนุญาตเภสัช ๕ นี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ให้รับประทานในกาล

แล้วฉันในกาล” ครั้นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น ทรงแสดงธรรมมีกถา เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราหลีกเร้น อยู่ในที่สงัด เกิดความคิดขึ้นในใจอย่างนี้ว่า□เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วย อาพาธที่เกิดในฤดูสารท แม้ ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสวยที่ฉันแล้วก็กลับอาเจียนออกมา ภิกษุ เหล่านั้นซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เพราะโรคนั้น เราจะอนุญาตอะไร เป็นยาแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นทั้งตัวยา และชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งจะให้ประโยชน์ทาง โภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า เกสัช ๕ นี้ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นทั้งตัวยาและชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งให้ ประโยชน์ทางโภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ เราพึงอนุญาตเกสัช ๕ นี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ให้รับประทานในกาลแล้วฉันในกาลภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายรับประทานเกสัช ทั้ง ๕ เหล่านั้นในกาลแล้วฉันในกาล”^{๓๑}

(๒) เรื่องเกสัช ๕ ในเวลาวิกาล

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายรับประทานเกสัช ๕ ในกาลแล้วฉันในกาล โภชนาหารชนิดธรรมดาที่ฉันประจำวันของภิกษุเหล่านั้นยังไม่อาเจยย่อย ไม่จำต้องกล่าวถึงโภชนาหารชนิดที่มีไขมัน ภิกษุ เหล่านั้นจึงป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท และเปื้อกัตตอาหาร เพราะเหตุ ๒ ประการนั้น จึง ซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งมากยิ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็น ภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสถามท่านพระอานนทีกว่า “อานนท ทำไมเวลานี้ ภิกษุทั้งหลายจึงซูบ ผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง” ท่านพระอานนทกราบทูลว่า “เวลานี้ ภิกษุ ทั้งหลายรับประทานเกสัช ๕ ในกาลแล้วฉันในกาล โภชนาหารชนิดธรรมดาที่ฉันประจำวันของ ภิกษุเหล่านั้นยังไม่อาเจยย่อย ไม่จำต้องกล่าวถึงโภชนาหารชนิดที่มีไขมัน ภิกษุทั้งหลายจึงป่วย ด้วยอาพาธ ที่เกิดในฤดูสารท และเปื้อกัตตอาหาร เพราะเหตุ ๒ ประการนั้น จึงซูบผอม หมอง คล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งมากยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรง แสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่ง กับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต ให้รับประทานเกสัช ๕ ฉันได้ทั้งในกาลและในเวลาวิกาล”^{๓๒}

(๓) เรื่องน้ำมันเหลวที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการมันเหลวที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบ ทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตมันเหลว ที่เป็นยา คือ มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลาที่รับ ประทานในกาล เจียวในกาล กรองในกาลแล้วฉันอย่างน้ำมัน ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประทาน

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐/๔๓-๔๔.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๑/๔๔-๔๕.

มันเหลวในเวลาวิกาล เจี้ยวในเวลาวิกาล กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๓ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประทานมันเหลวในกาล เจี้ยวในเวลาวิกาล กรองในเวลาวิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประทานมันเหลวในกาล เจี้ยวในกาล กรองในเวลา วิกาลแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ (๑ ตัว) ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรับประทานมันเหลวในกาล เจี้ยวในกาล กรองในเวลาแล้ว ถ้าภิกษุฉันมันเหลวนั้น ไม่ต้องอาบัติ”^{๓๓}

๒) พระพุทธเจ้าอนุญาตเครื่องยามีรากไม้เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงปรารภเหตุแห่งอาพาธของภิกษุทั้งหลาย แล้วมีพุทธานุญาตเครื่องยามีรากไม้เป็นต้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) เรื่องรากไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการรากไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น จิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุดพิต ข่า แฝก แห้วหมู หรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประทานแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๒) เรื่องรากไม้บดที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการรากไม้ที่บดเป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหินบด ลูกหินบด”

(๓) เรื่องน้ำฝาดที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการน้ำฝาดที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำฝาดที่เป็นยา คือ น้ำ ฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประทานแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้อง อาบัติทุกกฏ”

(๔) เรื่องใบไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการใบไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตใบไม้ที่เป็น

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐-๒๖๒/๔๓-๔๖.

ยา คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบชื่กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของ เคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๕) เรื่องผลไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการผลไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพลีลันตะ ดิปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๖) เรื่องยางไม้ที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการยางไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยางไม้ที่เป็นยา คือ หิงคุ ยางเคี้ยวจากหิงคุ ยางเคี้ยวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตกะ ยางจากใบต้นตกะ ยางเคี้ยวจากก้านต้นตกะ กายาน หรือยางที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๗) เรื่องเกลือที่เป็นยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นไข้ ต้องการเกลือที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเกลือที่เป็นยา คือ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุงหรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”

(๘) เรื่องมูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อมดับกลิ่นตัว

สมัยนั้น ท่านพระเพลัฏฐสีสะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านพระอนนท เป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง พวกภิกษุใช้น้ำชุบน้ำขี้หมูแล้วค่อยๆ ดึงออกมา พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้น กำลังใช้น้ำชุบน้ำขี้หมูแล้วค่อยๆ ดึงออกมา จึงเสด็จเข้าไปหา ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เป็นโรคอะไร” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ภิกษุนี้เป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง พวกข้าพระองค์ใช้น้ำชุบน้ำขี้หมูแล้วค่อยๆ ดึงออกมา พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่ง กับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาผงสำหรับภิกษุผู้เป็นโรค

ตุ้ม พุพอง ฝีดาช หรือมีกลิ่นตัวแรง มูลโค ดินเหนียว กากนํ้าย้อมสำหรับภิกษุผู้ไม่เป็นไข้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตครกและสาก”

(๙) เรื่องยาผงและเครื่องร่อนยา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ ต้องการยาผงที่ร่อนแล้ว ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเครื่องร่อนยาผง” ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการยาผงละเอียด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าร่อนยา”

(๑๐) เรื่องเนื้อดิบและเลือดสด

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้เพราะถูกอมมนุษย์เข้าสิง อาจารย์และอุปัชฌาย์ช่วยกันรักษา ภิกษุนั้น แต่ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ภิกษุนั้นเดินไปที่ร้านขายหมูแล้วกินเนื้อดิบ ต้มเลือดสดๆ โรคมมนุษย์เข้าสิงของภิกษุนั้นจึงสงบ^{๓๔} ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเนื้อดิบ เลือดสด ในเมื่อมีโรคมมนุษย์เข้าสิง”^{๓๕}

(๑๑) เรื่องยาหยอดตา

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคตา พวกภิกษุต้องพยุงบิกษุนั้นไปให้ถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุกำลัง พยุงบิกษุนั้นไปให้ถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง จึงเสด็จเข้าไปหาแล้วตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นเป็นโรคอะไร” พวกภิกษุกราบทูลว่า “ท่านรูปนี้อาพาธเป็นโรคตา พวกข้าพระองค์คอยพยุบท่านไปให้ถ่ายอุจจาระบ้าง ถ่ายปัสสาวะบ้าง พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุแล้ว รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาหยอดตา อันได้แก่อยาตาตาที่ปรุงด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง ยาป้ายตาที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่างๆ ยาทา ตาที่เกิดในกระแสน้ำ หრดาลกลีบทอง เขม่าไฟ”

(๑๒) เรื่องเครื่องบดยาผสมยาตา

ภิกษุทั้งหลายต้องการเครื่องบดยาผสมยาตา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเนียง หัวหมู”

^{๓๔} ภิกษุผู้เป็นไข่นั้น ไม่ได้กินเนื้อดิบ ไม่ได้ต้มเลือดสด แต่อมมนุษย์ (ผี) ที่สิงอยู่ในร่างภิกษุนั้น กินและดื่มพอกินและดื่มเลือดสดแล้ว ก็ออกจากร่างภิกษุนั้นไป ดูรายละเอียดใน วิ.อ. ๓/๒๖๔/๑๗๔.

^{๓๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘-๔๙.

(๑๓) เรื่องกลัวยาตา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเก็บยาตาชนิดผงไว้ในโองบ้าง ในขันบ้าง ผงหย้าบ้าง ผุ่นบ้างปลิวลงไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกลัวยาตา” สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้กลัวยาตาชนิดต่าง ๆ ทำด้วยทองคำ ทำด้วยเงิน มนุษย์ทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้กลัวยาตาชนิดต่างๆ รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกลัวยาตาทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้เท้า ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยไม้ ทำด้วยยางไม้ ทำด้วยผลไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์” กลัวยาตาไม่มีฝาปิด ผงหย้าบ้าง ผุ่นบ้างปลิวลงไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฝาปิด” ฝาปิดตกจากกลัวยาตา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ด้ายผูกพันไว้กับกลัวยาตา” กลัวยาตาแตก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ด้ายถัก”

(๑๔) เรื่องไม้ป้ายยาตา

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายใช้นิ้วมือป้ายยาตา นัยน์ตาขี้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้ป้ายยาตา” พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ไม้ป้ายยาตาชนิดต่างๆ ทำด้วยทองคำ ทำด้วยเงิน คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้ไม้ป้ายยาตาชนิดต่างๆ รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้ป้ายยาตาทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา เป็นต้น ทำด้วยเปลือกสังข์”

(๑๕) เรื่องที่เก็บไม้ป้ายยาตา

สมัยนั้น ไม้ป้ายยาตาตกที่พื้นจึงเปื้อน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตภาชนะ สำหรับเก็บไม้ป้ายยาตา” สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายใช้มือถือกลัวยาตาบ้าง ไม้ป้ายยาตาบ้าง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุ้งกลัวยาตา” อุ้งกลัวยาตาไม่มีหูสะพาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเชือกผูกเป็นสายสะพาย”

(๑๖) เรื่องน้ำมันทาศีรษะ

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะปวดร้อนที่ศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำมันทาศีรษะ”

(๑๗) เรื่องนัตถุยา

พระปิลินทวัจฉะยังไม่หายโรคปวดร้อนที่ศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการนัตถุ”^{๓๖} น้ำมันที่นัตถุไหลออก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกล้องยานัตถุ”

(๑๘) เรื่องกล้องยานัตถุ

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้กล้องยานัตถุชนิดต่างๆ ทำด้วยทองคำ ทำด้วยเงิน คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนคลุหส์ผู้บริโภคมาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้กล้องยานัตถุชนิดต่างๆ รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกล้องยานัตถุทำด้วยกระดูก เป็นต้น ทำด้วยเปลือกสังข์” พระปิลินทวัจฉะนัตถุได้ไม่เท่ากัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกล้องยานัตถุมีหลอดคู่”

(๑๙) เรื่องสวดคว้น

พระปิลินทวัจฉะยังไม่หายโรคปวดศีรษะ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สวดคว้น”

(๒๐) เรื่องกล้องสวดคว้นและฝापิดกล้องสวดคว้น

ภิกษุทั้งหลายจุดเกลียวผ้าแล้วสวดคว้น คอแสบ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกล้องสวดคว้น” สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้กล้องสวดคว้นชนิดต่างๆ ทำด้วยทองคำ ทำด้วยเงิน คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนคลุหส์ผู้บริโภคมาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายภิกษุไม่พึงใช้กล้องสวดคว้นชนิดต่างๆ รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกล้องสวดคว้น ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยไม้ ทำด้วยยางไม้ ทำด้วยผลไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์” สมัยนั้น กล้องสวดคว้นไม่มีฝापิด ตัวสัตว์เล็กๆ เข้าไป

^{๓๖} การนัตถุ หมายถึงการใช้น้ำมันที่ปรุงเป็นยาหยอดจุมูก (ที.สี.อ. ๑/๙๑, ม.ม.อ. ๗๔)

ได้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตฉาปิต” สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายใช้มือถือกล้องสุดคว้น ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตตุงกล้องสุดคว้น” กล้องสุดคว้นอยู่รวมกันย่อมกระทบกัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตตุงคู่” ตุงคู่ไม่มีหุสะพาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตเชือกผูกเป็นสายสะพาย”^{๓๗}

(๒๑) เรื่องน้ำมันหุง

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลม พวกแพทย์กล่าวอย่างนี้ว่า “ต้องหุงน้ำมันถวาย” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำมันที่หุง”

(๒๒) เรื่องน้ำเมาเจือในน้ำมันหุง

แพทย์ต้องเจือน้ำเมาในน้ำมันที่หุง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้เจือน้ำเมาลงในน้ำมันที่หุงได้”

(๒๓) เรื่องน้ำมันเจือด้วยน้ำเมามากเกินไป

สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์หุงน้ำมันเจือน้ำเมาลงไปเกินขนาด ตีมน้ำมันนั้นแล้วเมา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงตีมน้ำมันเจือน้ำเมาลงไปเกินขนาด รูปใดตีม พึงปรับอาบัติตามธรรม”^{๓๘} ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ตีมน้ำมันเจือด้วยน้ำเมาชนิดที่ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีรสน้ำเมา”

(๒๔) เรื่องทรงอนุญาตน้ำมันเจือน้ำเมามากใช้เป็นยาทา

สมัยนั้น น้ำมันที่ภิกษุหุงเจือน้ำเมาลงไปเกินขนาดมาก ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากัน ดังนี้ว่า “พวกเราจะปฏิบัติในน้ำมันเจือน้ำเมาลงไปเกินขนาดนี้ อย่างไร” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้เก็บไว้เป็นยาทา”

^{๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๖/๕๒-๕๔.

^{๓๘} พึงปรับอาบัติตามธรรม ในที่นี้ หมายถึง ปรับอาบัติปาจิตตีย์เพราะตีมน้ำมันและเมรัย ตามความในสิกขาบทที่ ๑ แห่งสุราปานวรรค ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (แปล) ๒/๓๒๗-๓๒๘/๔๖๕.

(๒๕) เรื่องลักจั่น

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะหุงน้ำมันไว้มาก ไม่มีภาชนะบรรจุน้ำมัน กิษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “กิษุทั้งหลาย เราอนุญาตลักจั่น ๓ ชนิด คือ ลักจั่นทำด้วยโลหะ ลักจั่นทำด้วยไม้ ลักจั่นทำด้วยผลไม้”

(๒๖) เรื่องการรมเหงื่อ

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลมตามอวัยวะ กิษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “กิษุทั้งหลาย เราอนุญาตการเข้ากระโจมรมเหงื่อ”

(๒๗) เรื่องการรมด้วยใบไม้

ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ยังไม่หายโรคลม กิษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “กิษุทั้งหลาย เราอนุญาตการรมด้วยใบไม้”

(๒๘) เรื่องรมใหญ่

ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ยังไม่หายโรคลม กิษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “กิษุทั้งหลาย เราอนุญาตการรมใหญ่”^{๓๙}

(๒๙) เรื่องรมด้วยใบไม้ต่างๆ

ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ยังไม่หายโรคลม กิษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “กิษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำต้มใบไม้ชนิดต่างๆ”^{๔๐}

(๓๐) เรื่องอ่างน้ำ

ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ยังไม่หายโรคลม กิษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “กิษุทั้งหลาย เราอนุญาตอ่างน้ำ”

(๓๑) เรื่องระบายโลหิตออก เป็นต้น

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลมชัดยอกตามข้อ กิษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “กิษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้

^{๓๙} การรมใหญ่ หมายถึงเอาถ่านเพลิงใส่หลุมจนเต็ม เอาดินร่วนและทรายเป็นต้นปิดไว้ ลาดใบไม้บนานาชนิดทับลงไป เอาน้ำมันทาตัวนอนบนหลุมนั้น รมร่างกายโดยการพลิกกลับไปมา ดูรายละเอียดใน วิ.อ. ๓/๒๖๗/๑๗๔-๑๗๕.

^{๔๐} น้ำต้มใบไม้ชนิดต่างๆ คือ น้ำต้มใบไม้บนานาชนิดจนเดือดแล้ว ใ้ใบไม้และน้ำลาดรม ดูรายละเอียดใน วิ.อ. ๓/๒๖๗/๑๗๕.

ระบายโลหิตออก” ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ยังไม่หายโรคลมขัดยอกตามข้อ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้เขาสัตว์กอกระบาย โลหิตออก”^{๔๑}

(๓๒) เรื่องยาทาเท้า

สมัยนั้น ท่านพระปิลินทวัจฉะเท้าแตก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาทาเท้า”

(๓๓) เรื่องปรุ้งน้ำมันทาเท้า

ท่านพระปิลินทวัจฉะยังไม่หายโรคเท้าแตก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปรุ้งน้ำมันทาเท้า”

(๓๔) เรื่องภิกษุอาพาธเป็นผี

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นผี ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการผ่าตัด”

(๓๕) เรื่องน้ำฝาด

ภิกษุนั้นต้องการน้ำฝาด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำฝาด”

(๓๖) เรื่องงาบด

ภิกษุนั้นต้องการงาบด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตงาบด”

(๓๗) เรื่องยาพอก

ภิกษุนั้นต้องการยาพอก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาพอก”

(๓๘) เรื่องผ้าพันแผล

ภิกษุนั้นต้องการผ้าพันแผล ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าพันแผล”

^{๔๑} กอก คือการดูดเลือด หนอง หรือลมออกจากร่างกาย หรือดูดน้ำมัน ออกจากเต้านม โดยใช้ถ้วยกระบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด วิธีดูดให้กดปากถ้วย หรือกระบอก แนบครอบลงบนแผลหนองแล้วยกขึ้น ทำบ่อยๆ จนดูดเลือดที่เสีย หรือหนองออกหมด ในที่นี้ใช้เขาสัตว์กอก

(๓๙) เรื่องชะแผลด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด

แผลคัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ชะด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด”

(๔๐) เรื่องรมแผลด้วยควัน

แผลขึ้น ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รมควัน”

(๔๑) เรื่องใช้ก้อนเกลือตัดเนื้องอก

เนื้องอกยื่นออกมา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตัดด้วยก้อนเกลือ”

(๔๒) เรื่องน้ำมันทาแผล

แผลไม่งอก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำมันทาแผล”

(๔๓) เรื่องผ้าปิดกันน้ำมันไหลเยิ้ม

น้ำมันไหลเยิ้ม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าเก่าสำหรับซับน้ำมัน รักษาแผลทุกชนิด”^{๔๒}

(๔๔) เรื่องยามหาวิภัก ๔ อย่าง

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ยามหาวิภัก ๔ อย่าง คือ คุณมูตร เถา ดิน”

(๔๕) เรื่องรับประเคน

สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “ยามหาวิภักไม่ต้องรับประเคนหรือต้องรับประเคน” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รับประเคนเมื่อมีกบปียการก ถ้าไม่มีกบปียการก ให้หยิบเองได้”

(๔๖) เรื่องน้ำดื่มเจือคุณ

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งดื่มยาพิษเข้าไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ดื่มน้ำเจือคุณ” สมัยนั้น

^{๔๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๕๕-๖๐.

ภิกษุทั้งหลายได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “คุณไม่ต้องรับพระเคน หรือจะต้องรับพระเคน” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตคุณที่ภิกษุหยาบไว้ขณะกำลังถายนั่นแหละเป็นอันพระเคนแล้ว จึงไม่ต้องรับพระเคนอีก”^{๔๓}

(๔๓) เรื่องภิกษุโดนยาแฝดตึมน้ำที่ละลายจากดินติดผาไล

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธโดนยาแฝด^{๔๔} ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตึมน้ำที่เขาละลายดิน รอยไถติดผาไล”

(๔๔) เรื่องตึมน้ำต่างดืบ

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องผูก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตึมน้ำต่างดืบ”

(๔๕) เรื่องตึมน้ำสมอดองมูตรโค

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคผอมเหลือง^{๔๕} ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตึมยาผลสมอดองน้ำมูตร”^{๔๖}

(๕๐) เรื่องไล่ทาของหอม

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคผิวหนัง

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลูบไล่ด้วยของหอม”

(๕๑) เรื่องตึมยาถ่าย

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธมีผดผื่นขึ้นตามตัว

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตึมยาถ่าย”

^{๔๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐-๖๑.

^{๔๔} อาพาธโดนยาแฝด แปลมาจากบาลีว่า “ชรทินนกาพาโธ” หมายถึงโรคที่เกิดขึ้นเพราะน้ำหรือยาที่หญิงแม่เรือนให้ ซึ่งตึมกินเข้าไปแล้วจะตกอยู่ในอานาจของหญิงนั้น ดูรายละเอียดใน วิ.อ. ๓/๒๖๙/๑๗๕; สารตถ. ฎีกา ๓/๒๖๙/๓๖๗; วิมติ.ฎีกา. ๒/๒๖๙/๒๔๔.

^{๔๕} โรคผอมเหลือง คือ โรคดีซ่าน

^{๔๖} ดองด้วยมูตรโค ดูรายละเอียดใน วิ.อ. ๓/๒๖๙/๑๗๖.

(๕๒) เรื่องน้ำข้าวใส

ภิกษุนั้นต้องการน้ำข้าวใส ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำข้าวใส”

(๕๓) เรื่องน้ำต้มถั่วเขียวไม่ขึ้น

ภิกษุนั้นต้องการน้ำต้มถั่วเขียวไม่ขึ้น ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำต้มถั่วเขียวไม่ขึ้น”

(๕๔) เรื่องน้ำต้มถั่วเขียวขึ้น

ภิกษุนั้นต้องการน้ำต้มถั่วเขียวขึ้นเล็กน้อย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำต้มถั่วเขียวขึ้นเล็กน้อย”

(๕๕) เรื่องน้ำต้มเนื้อ

ภิกษุนั้นต้องการน้ำต้มเนื้อ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตน้ำต้มเนื้อ”^{๔๗}

สรุป วิธีการใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรคในพระวินยปิฎก จะเห็นได้ว่าหมวดแห่งโรคตามวิธีการใช้ยาสมุนไพรบำบัดและรักษาโรคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแบ่งเป็นหมวดๆ ดังนี้

หมวดที่ ๑. โรคผอมเหลือง

โรคนี้เกิดในฤดูสารท โรคนี้มีอาการดังนี้ อาเจียน ชูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง แม้ข้าวต้มที่ต้มเข้าไปก็อาเจียนออกมา อาหารที่เหมาะสมกับโรคคืออาหารที่เสริมให้มีพลัง เช่น เกสรทั้ง ๕ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย

หมวดที่ ๒. โรคฝีดาษ

อาการของโรคเป็นตุ่ม พุพอง ตามร่างกาย

วิธีการใช้ยาสมุนไพรรักษา ยาผง ใช้กับผู้ที่เปื้อนหิด ตุ่ม พุพอง ฝีดาษหรือกลืนตัวแรง

สมุนไพรที่สามารถใช้รักษาได้ ได้แก่ มุลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อมสำหรับผู้ไม่เป็นไข้

วิธีปรุงประกอบเครื่องยา คือ นำมาใส่ครก ตำ ให้ละเอียดเป็นผง

หมวดที่ ๓. โรคอมนุษย์เข้าถึง

วิธีรักษาให้กินเลือดสด เนื้อดิบ

วิธีการใช้สมุนไพรรักษา คือ ในผู้ที่มีไข้ให้ดื่มเลือดสดๆ กินเนื้อดิบๆ

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. ๕/๒๖๙/๖๑-๖๓.

หมวดที่ ๔. โรคตา

ยาสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคตา คือ หรดาลกليبทอง เขม่าไฟ ไม้จันทน์ กระลัมพัก ใบเฉียง แห้วหมู

วิธีการรักษา โดยนำตัวยาหลายชนิดมาปรุงรวมกัน วิธีการใช้เป็นยาหยอดตา

วิธีการปรุขยา ใช้เครื่องบดยาผสมยาตา

หมวดที่ ๕. โรคปวดศีรษะ

๑. ยาสมุนไพรที่แบบน้ำมันทา

วิธีใช้ นำมานวดบริเวณศีรษะ หรือ นวดบริเวณขมับ

๒. ใช้น้ำมันตฤ

๓. สูดควัน

วิธีใช้ยาสมุนไพร ให้จุดผ้าเป็นควัน แล้วสูดดมควันเข้าไป

อุปกรณ์กล้องยา ที่ใช้ทำที่สูดควัน ได้แก่ ๑.ทำด้วยทองคำ ๒.ทำด้วยเงิน ๓.ทำด้วยกระดูก ๔.ทำด้วยงา ๕.ทำด้วยไม้อ้อย ๖.ทำด้วยเขา ๗.ทำด้วยเปลือกสังข์ ๘.ทำด้วยผลไม้ ๙.ทำด้วยโลหะ ๑๐. ทำด้วยไม้ไผ่

หมวดที่ ๖. โรคลม

๖.๑ โรคลมตามอวัยวะ

วิธีการใช้ยา รมยาในกระโหลก รมจนเหงื่อออกจะทำให้สบายตัว

๖.๒ วิธีการรมด้วยใบไม้

คือวิธีการรม หรือ ย่างไฟ

ยาสมุนไพร

นำใบไม้ชนิดต่างไปต้มแล้วนำมาดื่ม

๖.๓ โรคลมขัดยอกตามข้อ

อุปกรณ์ที่ใช้รักษา

ใช้เขาสัตว์เพื่อระบายโลหิตออกมา

สมุนไพร ๒ ขนาน

๑. น้ำมันหุง

๒. น้ำมันเจือด้วยน้ำเมา

วิธีการใช้ยาสมุนไพร ใช้ดื่ม ใช้ทาบริเวณหน้าท้อง หรือ ทา นวดตามตัว

หมวดที่ ๗. โรคเท้าแตก ใช้ยาทาเท้า ด้วยน้ำมันปรุง หรือ ยาพอก

หมวดที่ ๘. โรคฝี

วิธีการรักษา ใช้การผ่าตัด กรอก ดูดเอาน้ำหนองออก

หมวดที่ ๙. อาพาธอุกฤษพิษกัศ

วิธีการรักษาด้วยยาสมุนไพร ใช้ยามหาวิภู ๔ ได้แก่ คูณ มูตร เถ้า ดิน

หมวดที่ ๑๐. อาพาธโดนยาแฝด (เสนห์ยาแฝด) “ชรทินนกาพาโร”

วิธีการรักษา ให้ดื่มน้ำที่ละลายจากดินติดผาลไถ เชื่อเป็นการล้างอาถรรพ์

หมวดที่ ๑๑. โรคท้องผูก ให้ดื่มน้ำต่างดิบ

หมวดที่ ๑๒. โรคผอมเหลือง ให้ดื่มน้ำสมอดองมูตรมูตรเน่า ดองด้วยผลสมอ แก้วพรตัก

หมวดที่ ๑๓. โรคผิวหนัง รักษาโดยลูบไล่ด้วยของหอม

หมวดที่ ๑๔. โรคผดผื่นเต็มตัว รักษาโดยการให้ดื่มน้ำยาถ่าย เพื่อระบายพิษ หรือกระทุ้งพิษ

หมวดที่ ๑๕. ชูกำลังอ่อนแอ

บูรณาการยาสมุนไพร คือ น้ำข้าวใส น้ำต้มถั่วเขียว น้ำต้มเนื้อ

วิธีใช้ยา/สรรพคุณเพื่อบำรุงร่างกาย ชูกำลัง แก้อ่อนเพลีย คือ ดื่มน้ำข้าวใส ดื่มน้ำต้มเนื้อ น้ำถั่วเขียวที่ไม่ข้น

จะเห็นได้ว่า วิธีการใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรคในพระวินัยปิฎก จากกรณีที่เกิดแล้วในเภสัชชันขันธะดังแสดงข้างต้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงรอบรู้เรื่องยาสมุนไพรเป็นอย่างดี เมื่อทรงทราบอาการพิษไข้แล้ว ทรงสามารถชี้แนะถึงยาสมุนไพรหรือเครื่องยาที่แก้โรคได้ โดยเฉพาะได้ทรงตรัสยกย่อง ชิวโกมารักจว่าเป็นหมอยาสมุนไพรที่เชี่ยวชาญเป็นพิเศษ และยังทรงปรารภว่า “หากจะใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคทางกาย ต้องไปหกหมอชิวโกมารักจ แต่หากเป็นโรคทางใจแล้วจงมาหาเรตถาคต” นั่นก็แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงยกย่องหมอชิวโกมารักจ แต่แท้ที่จริงแล้ว พระพุทธองค์นั้น ทรงศึกษาศาสตร์แห่งแพทย์มาเช่นกัน คือ “ตักศิลา” ในความหมายก็คือ วิชาการแพทย์นั่นเอง จะอย่างไรก็ตาม ถ้าเป็นโรคทางกาย ต้องรักษาโรคด้วยยาสมุนไพร ถ้าเป็นโรคทางใจจะต้องรักษาด้วยธรรมโอสธ โดยวิธีการสวดพุทธมนต์ให้ฟัง กล่าวคือ สวดโพชฌงค์ ๗ แล้วดังกล่าว จะสงบระงับ และหายในที่สุด

๒.๒.๔ วิธีการใช้ยาสมุนไพรของหมอชิวโกมารักจ

ประวัติของหมอชิวโกมารักจ มีกล่าวถึงในพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ คือ ชิวกวัตถุ ในจิวรชันธกะ^{๔๘} ดังมีประวัติพอสรุปได้ดังนี้

หมอชิวโกมารักจ เป็นชาวพระนครราชคฤห์ แคว้นมคธ มารดาชื่อนางสาละตี เป็นหญิงงาม เมืองแห่งพระนครราชคฤห์นั้น และเป็นโอรสบุญธรรมของเจ้าชายอภัยราชกุมาร มีศักดิ์เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าพิมพิสาร ผู้ครองแคว้นมคธ

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. ๕/๓๒๖-๓๓๖/๑๗๙-๑๘๗.

เมื่อเจริญวัย หมอชีวกโกมารภัจจ์มีความคิดว่า ผู้อยู่ในราชสกุลจะต้องมีคุณสมบัติและมีความรู้ด้านศิลปวิทยาเป็นคนเฉลียวฉลาดมีความสามารถทุกๆ ด้าน จึงจะเหมาะสมกับงานและหน้าที่ จึงจะเป็นที่พึ่งพาBarItemของตนและคนอื่นได้ง่ายจากนั้นก็ได้ศึกษาศิลปะวิทยาการทุกแขนงเท่าที่มี และมีอีกวิชาหนึ่งที่อยากจะเรียนคือศึกษาวิชาการแพทยศาสตร์ (มนตราวิทยา) ขณะนั้นอายุได้ ๑๖ ปี ได้ทราบว่า นายแพทย์ทศปาโมกษ์ตั้งสำนักอยู่ เมืองตักกสิลา ด้วยจิตใจมุ่งมั่นต่อวิชาการแพทยอยากเรียน จึงลักลอบไปโดยไม่ได้ออกลาเจ้าชายอภัยราชกุมาร เดินทางมุ่งไปสู่เมืองตักกสิลา เดินทางรอนแรมไปโดยลำดับถึงเมืองตักกสิลาแล้วเข้าไปหานายแพทย์ แล้วบอกจุดประสงค์ว่าจะขอศึกษาศิลปะวิทยาการแพทย์ นายแพทย์ก็รับไปเป็นศิษย์เพื่อการถ่ายทอดศิลปะวิทยาการแพทย์ให้ด้วยความยินดี

ครั้งนั้น ชีวกโกมารภัจจ์ ตั้งเรียนเพียรขยันศึกษาเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว เข้าใจแก่นหลักวิชาการแพทย์ได้ดียิ่ง ล่วงได้ ๗ ปี ชีวกโกมารภัจจ์ ก็สำเร็จศิลปะวิทยาการแพทย์ โดยที่นายแพทย์ผู้เป็นอาจารย์ สั่งให้ชีวกโกมารภัจจ์ ให้ไปเก็บพืชสมุนไพร ใบหญ้า ที่ไม่เป็นยา กำหนดระยะทาง ๑ โยชน์ โดยรอบๆ จากสำนัก ชีวกโกมารภัจจ์ผู้ชาญฉลาด ได้เดินทางออกจากมหาวิทยาลัยตักกสิลาขึ้นป่าลุยดงไม่นานนานชนิดสำรวจไปทั่วทั้ง ๔ ทิศเป็นเวลาทั้งสิ้น ๗ วัน จึงกลับออกมาพร้อมกับคำตอบที่ให้กับอาจารย์ว่า “ต้นไม้อะไร และสมุนไพรใดๆ ในชมพูทวีปนี้ที่ใช้ทำยาไม่ได้ฉัน ไม่มีเลย ทุกอย่างเป็นยาทั้งนั้น ขอรับ” อาจารย์ยิ้มพร้อมเอามือลูบศีรษะ แล้วกล่าวว่า ‘เอาละเธอเรียนจบหลักสูตรแล้วขอให้นำวิชานี้ไปใช้ประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ที่เจ็บไข้ได้ป่วย จะเป็นกุศลต่อเธอเอง’ เป็นปรีชาญาณเล้าอาชานของหมอชีวกโกมารภัจจ์ว่า ‘ต้นไม้อะไร ใบหญ้าพืชพันธุ์ล้วนแล้วเป็นยาทั้งนั้น’ จากนั้น ได้ล่านายแพทย์ผู้เป็นอาจารย์ มุ่งสู่พระนครกรุงราชคฤห์ได้เสียบึงเดินทางเพียงเล็กน้อย ได้หมดในระหว่างทางเมื่อเดินทางที่เมืองสาเกต ชีวกโกมารภัจจ์หมอหนุ่ม จึงเกิดความวิตกว่า หนทางทางไกลและกันดาร อดคัดน้ำ อดคัดอาหาร คนไม่มีเสียบึงจะเดินทางลำบาก จะต้องหาเสียบึง จึงคิดใช้วิชาการแพทย์เพื่อรักษาโรคเป็นค่าเสียบึง ซึ่งมีประวัติการรักษาที่ผู้วิจัยจะนำเสนอ ดังนี้

๑) วิธีการรักษาโรคปวดศีรษะภรรยาเศรษฐีที่เมืองสาเกต

ภรรยาเศรษฐีคหบดี ได้ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะมานาน ๗ ปี เป็นผู้ป่วยคนแรกที่ชีวกโกมารภัจจ์ ได้เฝ้ารักษา ชีวกโกมารภัจจ์ ได้เข้าไปหาภรรยาเศรษฐี ตรวจดูความผันแปรของภรรยาเศรษฐี รักษาด้วย ‘เนยใส ๑ ชองมือ’ แล้วหุงเนยใสหนึ่งชองมือกับยาต่างๆ โดยให้ภรรยาเศรษฐีนอนหงายบนเตียง โดยวิธีนี้ต้วยุทธยาหายในคราวเดียวเท่านั้น ได้รางวัลจากภรรยาเศรษฐี ๔,๐๐๐ กหาปณะได้จากบุตรเศรษฐี ๔,๐๐๐ กหาปณะ ได้จากบุตรสะใภ้ ๔,๐๐๐ กหาปณะ และได้จากเศรษฐีคหบดีอีก ๔,๐๐๐ กหาปณะ พร้อมกับให้ทาสี ทาสา และรถม้า ชีวกโกมารภัจจ์รับเงินรวม ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ แล้วเดินทางไปสู่พระนครราชคฤห์ ถึงพระนครราชคฤห์โดยลำดับ เข้าเฝ้าเจ้า

อภัยราชกุมาร ได้กราบทูลว่าเงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ กับทาส ทาสีและธมมานี้เป็นการกระทำครั้งแรกของตน โปรดรับค่าเลี้ยงดูจากตน เจ้าชายอภัยไม่รับยังสั่งให้สร้างบ้านในเขตวังด้วย^{๔๙}

๒) วิธีการรักษาโรคริตสีดวงทวารหนักของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ

วิธีการรักษาโรคริตสีดวงทวารหนักด้วยทายาเพียงครั้งเดียวเท่านั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแห่งมคธรัฐ ทรงประชวรด้วยโรคริตสีดวงทวารหนักถึงกับเป็นอัมพาตพระสนมเห็นแล้วพากันเย้ยหยันว่าเป็นระดู เจ้าชายอภัยก็บอกกับพระเจ้าพิมพิสารผู้จอมทัพว่า นายชีวกผู้เป็นหมอประจำตัวของตน ยังหนุ่มทรงคุณวุฒิจะรักษาพระองค์ได้ พระเจ้าพิมพิสารรับสั่งว่าได้มารักษา เจ้าชายอภัยจึงสั่งชีวกว่า จงไปรักษาพระเจ้าอยู่หัว ชีวกรักษาคำสั่งแล้วเอาเล็บตักยาเดินไปในราชสำนักเข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นจอมทัพ ให้ทายโดยทายาเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ครั้นทายประชวรจึงรับสั่งให้สตรี ๕๐๐ นางตกแต่งเครื่องประดับทั้งปวงให้เปลื้องใส่ห่อให้ ชีวกทูลว่าอย่าเลย ถือว่าเป็นหน้าที่ พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแห่งมคธรัฐ รับสั่งถ้อยคำอย่างนั้น เจ้าจงบำรุงเรากับพวกฝ่ายใน และพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ชีวกโกมารภัจทูลรับสนอง^{๕๐}

๓) วิธีการรักษาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะ

เศรษฐีชาวพระนครราชคฤห์ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะอยู่ ๗ ปี ชีวกโกมารภัจสังเกตอาการที่ผิดปกติของเศรษฐีคบคิดถึงวางรางวัลและถามว่า “ท่านสามารถนอนตะแคงข้างตลอด ๗ เดือนได้ไหม” เศรษฐีตอบว่าได้ ชีวกโกมารภัจก็ให้เศรษฐีนอนบนเตียง มัดไว้กับเตียงถลกหนังศีรษะเปิดรอยประสานกะโหลกศีรษะ นำสัตว์มีชีวิตออกมาสองตัว แล้วสองขนาดอธิบายถึงโทษของสัตว์มีชีวิตสองตัว แล้วเปิดแนวประสานกะโหลกศีรษะเย็บหนังศีรษะแล้วได้ทายาสมานแผล ชีวกโกมารภัจ ทราบอยู่ก่อนแล้วว่า เศรษฐีคบคิดจะหายโรคในสามสัปดาห์บอกให้เศรษฐีทูลเกล้าถวายทรัพย์ แต่พระเจ้าอยู่หัวแสนกหาปณะ ได้ให้แก่ชีวกโกมารภัจแสนกหาปณะ^{๕๑}

๔) วิธีการรักษาโรคเนื้องอกในลำไส้บุตรเศรษฐีเมืองพาราณสี

บุตรเศรษฐีชาวพระนครพาราณสีผู้เล่นกีฬาหอกคะเมน ได้ป่วยเป็นโรคเนื้องอกที่ลำไส้(โรคลำไส้ปิด) ลำไส้ไม่ย่อย อาจาระและปัสสาวะออกไม่สะดวกชูกษม เศร้าหมอง มีผิวดรณชูกษิต ตัวเหลืองขึ้นๆ ทั้งตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น หมอชีวกโกมารภัจตัดเนื้องอกที่ลำไส้และสอดใส่ลำไส้ดังเดิม แล้วหนังท้องทายาสมานแผล ต่อมาไม่เท่าไรนัก ก็หายโรคพ้นอันตรายแล้วจึงให้รางวัลเป็นเงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ ชีวกโกมารภัจรับเงินนั้น เดินทางกับมาสูงเมืองพระนครราชคฤห์ตามเดิม^{๕๒}

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.(ไทย) ๕ /๓๓๐/๑๘๒-๑๘๕.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๑/๑๘๕-๑๘๖.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๒/๑๘๖-๑๘๗.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/๑๘๗-๑๘๘.

๕) วิธีการรักษาโรคผอมเหลืองของพระเจ้าปด๊อ

พระเจ้าจันทปด๊อราชาในกรุงอุชเชนี ทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลืองได้ส่งราชทูตถือพระราชสาส์นขอหมอรักษาจากพระเจ้าพิมพิสาร จึงรับสั่งให้หมอชีวกโกมารภัจจ์ไปรักษาพระเจ้าจันทปด๊อ ชีวกได้ตรวจอาการที่ผิดแปลกแล้วได้กราบทูลจักหุงเนยใสให้เสวย แต่พระเจ้าปด๊อไม่โปรดเนยใส เว้นเนยใสไม่อาจรักษาให้หายโรคได้ เลยใช้เภสัชนานาชนิดหุงกับเนยใสให้มี สี กลิ่น รส เหมือนน้ำฟาด เมื่อพระเจ้าปด๊อเสวยเนยใสแล้วค่อย ๆ ฟื้นขึ้น ชีวกหนีไป พระเจ้าปด๊อคิดว่าถูกหมอชีวกหลงให้ดื่มเนยใส ทรงเกรี้ยวกราดมากสั่งกาละหมาดเล็กจับชีวกโกมารภัจจ์มาฆ่าเสีย กาละหมาดเล็กออกตามทัน ในระหว่างทางเขตเมืองพระนครโกสัมพี ทันใดนั้น ชีวกโกมารภัจจ์รับประทานมะขามป้อม ครึ่งผลเหลืออีกครั้งผลได้แทรกยาที่เล็บ แล้วได้ร้องเชื้อเชิญกาละหมาดเล็กคิดคงไม่มีอะไรจะโทษแล้ว เคี้ยวมะขามป้อมครึ่งผลและดื่มน้ำรับประทานได้ระบายอุจจาระออกมาในที่นั้นเอง และบอกว่าจะไม่กลับแล้ว และมอบช้างพังภัทวดีแก่กาละหมาดเล็ก ชีวกโกมารภัจจ์ก็เดินทางไปพระนครกรุงราชคฤห์ เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารกราบทูลเรื่องทั้งหมดให้ทรงทราบทุกประการดังนั้นแล้วพระเจ้าพิมพิสารรับสั่งว่าได้ทำถูกแล้ว ครั้นพระเจ้าปด๊อทรงหายประชวร เชิญหมอชีวกโกมารภัจจ์มาเฝ้าว่าจักให้พร ชีวกโกมารภัจจ์กราบทูลตอบกลับไปว่าไม่ไป พระเจ้าปด๊อจึงทรงส่งผ้าสีไวยกะคู่หนึ่งส่งมาพระราชทาน เป็นผ้าเนื้อดีเลิศประเสริฐ มีชื่อเด่น อุดม และเป็นเยี่ยมกว่าผ้าทั้งหลายเป็นอันมาก ตั้งหลายคู่ ตั้งหลายร้อยคู่ หลายพันคู่ หลายแสนคู่เป็นรางวัล^{๕๓}

๖) วิธีการถวายการรักษาพระผู้มีพระภาค

พระพุทธเจ้า พระวรกายของพระองค์หมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษต้องการจะเสวย พระโอสถถ่าย ชีวกโกมารภัจจ์ได้บอกกับพระอานนท์ว่าจงโปรดทำให้พระวรกายของพระผู้มีพระภาคใช้ ชุ่มชื้นก่อน สัก ๒-๓ วัน พอชุ่มชื้นแล้ว ชีวกโกมารภัจจ์ก็ได้อบก้านอุบล ๓ ก้านด้วยยาต่างๆ แล้วทูลถวายพระผู้มีพระภาคทรงสูดก้านอุบลก้านทีละก้านในแต่ละก้านจะให้ถ่ายถึง ๑๐ ครั้ง จนครบ ๓ ก้าน พระผู้มีพระภาคจักทรงถ่ายถึง ๓๐ ครั้ง จะให้ถ่ายเพียง ๒๙ ครั้ง แล้วจะสรงพระวรกายด้วย พระอานนท์เตรียมน้ำร้อนไว้ถวาย สรงน้ำพระวรกายจะถ่ายอีกครั้งหนึ่ง ครบ ๓๐ ครั้ง แล้วกราบทูลไม่ควรเสวยพระกระยาหารที่ปรุงด้วยน้ำต้มผักต่างๆ จนกว่าจะมีพระวรกายเป็นปกติต่อมา ชีวกโกมารภัจจ์จะขอประทานพรต่อพระผู้มีพระภาคสักอย่างหนึ่ง พระพุทธองค์รับสั่งว่าพระตถาคตทั้งหลายเลิกให้พระเสียแล้ว พระผู้มีพระภาคและพระสงฆ์ทรงถือบั้งสกุลเป็นปกติอยู่ ผ้าสีไวยกะของตนนี้ พระเจ้าปด๊อทรงส่งมาพระราชทาน เป็นผ้าเนื้อดีเลิศ ประเสริฐ มีชื่อเสียงเด่นอุดมและเป็นเยี่ยมกว่าผู้ทั้งหลายเป็นอันมาก ตั้งหลายคู่ ตั้งหลายร้อยคู่ หลายพันคู่ ขอพระพุทธเจ้ารับผ้าคู่สีไวยกะ ขอทรงพระพุทธานุญาตคบตีจีวรแก่พระสงฆ์ด้วย แล้วพระตถาคตทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๔-๓๓๗/๑๙๑-๑๙๔.

สมาทานอาหาณ ร่าเริงด้วยธรรมกถา แล้วลุกจากที่นั่งถวายบังคมพระผู้มีพระภาคทำประทักษิณกลับไป^{๕๔}

๗) วิธีการถวายเภสัชพันผ้ารักษาแผลที่พระบาทของพระพุทธเจ้า

สมัยหนึ่งพระเทวทัตทำโลหิตุปบาทกรรม พระเทวทัตเป็นผู้ร่วมคิดกับพระเจ้าอชาตศัตรู ขึ้นสู่เขาคิชฌกูฏ มีจิตคิดร้ายคิดว่าจะปลงพระชนม์พระศาสดาจึงกลิ้งหินลง มียอดเขา ๒ ยอดรับหินนั้นไว้ สะเก็ดซึ่งแตกออกจากหินนั้น กระเด็นไปกระทบพระบาทของพระศาสดายังพระโลหิตให้ห้อ แล้ว เวทนากล้าเป็นไปแล้ว ภิกษุทั้งหลายได้นำพระศาสดาไปยังสวนมัททกุกฉิ แต่พระองค์มีพระประสงค์จะเสด็จสวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจ จึงบอกพวกแล้วภิกษุจึงพาพระผู้มีพระภาคไปยังสวนมะม่วง หมอชีวกโกมารภัจ ทราบเรื่องนั้นจึงไปสู่นานักพระศาสดา ถวายเภสัชขนานที่ชะวัด เพื่อประโยชน์กำชับแผล พันแผลเสร็จแล้ว ได้กราบทูลคำนี้แก่พระศาสดาว่า เขาจะไปทำกิจที่ควรทำแก่บุรุษผู้หนึ่งภายในพระนครนั้นแล้ว จะกลับมา ยาที่ใช้พันอยู่มีเวลากำหนดไว้จนกว่าเขาจะกลับมา และแล้วเขาไปทำกิจนั้นแล้วกลับมาไม่ทันประตูปิด ขณะนั้นเขาได้มีความวิตกอย่างนี้ว่า แ่จจริง ตนทำกรรมหนักเสียแล้ว ที่ถวายเภสัชอย่างชะงัดพันแผลที่พระบาทของพระตถาคตเจ้า ดุจคนสามัญ เวลานี้เป็นเวลาแก้แผลนั้น เมื่อแผลนั้นยังไม่แก้ ความร่ำร้อนในพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเกิดตลอดคืนยังรุ่ง ขณะนั้น พระศาสดาตรัสเรียกพระอานนท์เถระมาเฝ้า รับสั่งว่า อานนท์หมอชีวกโกมารภัจมาในเวลาเย็นไม่ทันประตูปิด ก็เขาคิดว่า เวลานี้เป็นเวลาแก้ผ้าพันแผล อานนท์เธอจงแก้ผ้าพันแผลนั้นแล้ว แผลนั้นหายสนิทดุจสะเก็ดไม้หลุดออกจากต้นไม้ ภายในอรุณนั้น หมอชีวกโกมารภัจมายังสำนักพระศาสดาโดยเร็ว ทูลถามว่า ความร่ำร้อนเกิดขึ้นในพระสรีระของพระองค์หรือไม่ พระศาสดาตรัสว่า “ชีวก ความร่ำร้อนทั้งปวงของตถาคตสงบราบคาบแล้ว ที่ควงโพธิ์พฤกษนั้นแล” ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงสืบนุสนธิแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า “ความร่ำร้อน ย่อมไม่มีแก่ท่านผู้มีทางไกลอันถึงแล้ว หากความเศร้าโศกมิได้ หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวงได้แล้ว” ชีวกโกมารภัจเป็นหมอที่ขึ้นชื่อในสมัยพุทธกาลเท่าที่ยกตัวอย่างการรักษา ล้วนเป็นการรักษาที่ประทับใจมาก เพียงครั้งเดียวก็หาย คงเพราะจรรยาของความเป็นหมอและความเชี่ยวชาญของหมอชีวกโกมารภัจมีการวินิจฉัยโรคได้ถูกต้อง วิธีการใช้ยาสมุนไพรเฉียบขาดมาก ถึงหมอจะเก่งก็ต้องรู้จักบำรุงร่างกาย และการรักษาสุขภาพเพื่อป้องกันการเจ็บป่วยเกี่ยวข้องกับโภชนาการอย่างมาก ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตอาหารหลายชนิดให้ใช้เป็นยาได้ เช่น ข้าวยาคุ โดยกล่าวถึง สรรพคุณของข้าวยาคุ ไว้ดังนี้ ๑) ให้อายุ ๒) ให้วรรณะ ๓) ให้สุข ๔) ให้กำลัง ๕) ให้ปฏิภาณ ๖) ข้าวยาคุที่ดื่มแล้วขจัดความหิว ๗) บรรเทาความกระหาย ๘) ทำลมให้เดินคล่อง ๙) ล้างลำไส้ ๑๐) ย่อยระบาย^{๕๕}

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖-๓๓๗/๑๙๔-๑๙๗.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๒/๘๗-๙๐.

สรุปได้ความว่า วิธีการใช้ยาสมุนไพรของหมอชีวกโกมารภัจ ในการบำบัดรักษาโรค ดังนี้

๑) วิธีการยาสมุนไพรรักษาโรคปวดศีรษะ โดยใช้ผงยาที่ทำจากสมุนไพร ผสมปนลงในเนยใส ๑ ของมือ^{๕๑} แล้วหุงเนยใสหนึ่งของมือกับยาต่างๆ โดยให้ภรรยาเศรษฐีนอนหงายบนเตียงแล้ว ใช้วิธีนัตถุยา หายในคราวเดียวเท่านั้น

๒) วิธีการรักษาโรคจิตสติดวงทวารหนักของพระเจ้าพิมพิสาร โดยการใช้วิธีทายาสมุนไพร กล่าวคือ เป็นยาชนิดทา และใช้เพียงครั้งเดียวก็ทำให้โรคหายได้เด็ดขาด

๓) วิธีการรับรักษาเศรษฐีเมืองราชคฤห์ โดยวิธีผ่าตัดกะโหลกศีรษะ ในรายที่ปวดศีรษะ

๔) วิธีการรักษาโรคเนื้องอกในลำไส้ (มะเร็งลำไส้)

๕) วิธีการรักษาโรคผอมเหลืองของพระเจ้าปชโชต โดยวิธีผสมผงยาสมุนไพรด้วยเนยใส

๖) วิธีการถวายการรักษาพระผู้มีพระภาค ประชวรด้วยการหมักหมมในพระวรกาย ทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย โดยวิธีการใช้ยาสมุนไพร คือการอบรมควันกำยานอบล ให้สุดควัน จนทำให้ระบายน ได้เป็นอย่างดี และ

๗) วิธีการถวายเภสัชขนานพิเศษพันผ้านรักษาแผลที่พระบาทของพระพุทธเจ้า โดยวิธีการใช้ยาสมุนไพรมานำมาโขลก ตำ และใช้วิธีพอกแผล และใช้อุปกรณ์ คือ ผ้าพันแผล ในเวลาต่อมาอาการนั้นหายโดยฉับพลัน

จะเห็นได้ จากประวัติของหมอชีวก ที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น และวิธีการใช้ยาสมุนไพรกับการบำบัดรักษาโรคในพระวินัยปิฎก ทำให้ทราบว่า วิธีการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคมีมาก่อนสมัยพุทธกาล และสืบทอดมาโดยลำดับถึงปัจจุบันนี้

๒.๓ วิธีการใช้ยาสมุนไพรและธรรมโอสถของพระพุทธเจ้าและพระสาวก

พระไตรปิฎกที่เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่ระบุถึงการรักษาโรคทางกายไว้มากมาย โดยเฉพาะพระวินัยปิฎก ในหมวดเภสัชขันธกะ ได้ระบุถึงการรักษาโรคต่างๆ ด้วยเภสัช ๕ ชนิด คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย พร้อมทั้งยาสมุนไพรที่ได้จากรากไม้ต่างๆ เช่น เปลือกไม้ใบไม้ผลไม้อย่างไม้แรธาตุต่างๆ เช่น เกลือ กำมะถัน ผงมูลโคแห้งแก้แผลพุพองและกลิ่นตัว และยานัตถุแก้ปวดหัว^{๕๒}

พระบรมศาสดาทรงเป็นนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญพระองค์มีความสามารถที่จะรักษาโรค คือ กิเลสพร้อมทั้งอนุสัยอันได้แก่ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความมัวเมาพระองค์ทรงใช้ญาณตรวจดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้ว ก็ทรงวางยา (แสดงธรรม) คือธรรมะโอสถ ธรรมะบางหมวดเมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับผ่อนคลาย เป็นสมาธิ ส่งผลไปถึงกายให้หายจากโรคทางกายและโรคทางใจได้ โดยเฉพาะบทโพชฌงค์ ๗ เป็นต้น ดังนั้น เมื่อคราวภิกษุอาพาธพระองค์

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐/๔๔.

ทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายรักษาพยาบาลกันเอง และทรงรับสั่งว่า “ถ้าหากภิกษุรูปใดมีความปรารถนาจะพยาบาลเราตถาคตแล้วไซ้ร้ ขอเธอทั้งหลายจงพยาบาลภิกษุไซ้”^{๕๗}

เมื่อภิกษุเกิดอาพาธ ต้องแสวงหาเภสัช (ยาสมุนไพร) มาทำการรักษาและให้เป็นไปตามอาการของโรคแต่ละอย่าง ก่อนนั้นพระพุทธองค์ยังไม่ทรงอนุญาตยาสมุนไพรเพื่อรักษาภิกษุอาพาธ ทรงอาศัยเหตุนี้ เมื่อภิกษุอาพาธก็อนุญาตให้รับยาสมุนไพรและเครื่องบดยาหรืออุปกรณ์การปรุงยาไว้ใช้เอง ดังปรากฏในคัมภีร์วินัยปิฎก มหาวรรค ตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ข่า ว่านเปาะ ว่านน้ำ อุตพิต แผลก หัวหมูและรากไม้ที่ใช้เป็นยาชนิดอื่นๆ ที่มีอยู่แต่ไม่ใช่เป็นของเคี้ยวของฉัน เธอรับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันเมื่อมีเหตุจำเป็น จິงฉันได้”^{๕๘}

พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญของภิกษุด้วยความมุ่งหวังจะให้มีความสุขภาพดีปราศจากการเจ็บไข้ได้ป่วยเมื่อมีความสุขภาพดีแล้วจะเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติธรรมเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธได้รักษาโรคให้หาย เพื่อรักษาสุขภาพให้แข็งแรงสมบูรณ์ทั้งกายและใจ โรคที่เกิดขึ้นมีทั้งที่รักษาหายและไม่หาย ไม่ว่าจะเป็นโรคทางกายหรือทางใจก็ตาม เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดความทุกข์ของเหล่านมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย แม้การแพทย์สมัยใหม่จะเจริญและได้รับการพัฒนามากแล้วก็ตาม ความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความเจ็บไข้ก็ยังสร้างปัญหาให้สังคมมาโดยตลอดยังไม่มีใครที่จะสามารถหาวิธีเอาชนะได้ในพระไตรปิฎกที่เป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่จะเอาชนะปัญหาเหล่านี้ได้เช่นการนำเอายาสมุนไพรมารักษาโรคของภิกษุในคราวอาพาธและการเอาหลักธรรมมารักษาโรคทางใจ ธรรมะเมื่อได้ฟังแล้วพิจารณาตามหลักธรรมนั้น ทำให้จิตใจสงบระงับความทุกข์ทางใจได้ ให้เป็นสมาธิเป็นผลให้หายจากโรคทางกายและจิตใจ

ด้วยเหตุผลที่ว่า ยาสมุนไพรที่นำมารักษาโรคของภิกษุเพื่อให้พ้นจากการเจ็บป่วย และการนำเอาหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติในยามเจ็บป่วยนั้น ดังนั้น วิธีการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้าในยามเจ็บป่วย จึงประกอบด้วยทั้งหลักธรรมโดยเฉพาะธรรมโอสธ เช่น หลักธรรมโพชฌงค์ ๗ ประการ ที่เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วย โพชฌงค์ ๗ ประการนั้น คือ สติ ธรรมวิจย วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา หรือเรียกว่า โพชฌงค์สูตร เป็นสูตรที่พระพุทธองค์นำมาแสดงแก่ภิกษุผู้อาพาธ และนัยหนึ่ง เรียกว่า สวดพระปริตร (โพชฌงค์ปริตตัง) ถึงจะอย่างไรก็ตามแต่หัวข้อ เนื้อธรรมย่อมไม่เปลี่ยนยังเหมือนเดิม แต่ในที่นี้ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกพระสูตรตันตปิฎกสังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๙ เรียกว่า โพชฌงค์สังยุต ๗ ประการได้แก่ ๑) เจริญสติสัมโพชฌงค์ คือ ความระลึกได้ อันอาศัยวิเวก (ความสงัด) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ (ความดับ) น้อมไปในวิสัศคะ (ความสละ) ๒) เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คือ การเพินธรรม ๓) เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ คือ ความเพียร ๔) เจริญปิติสัมโพชฌงค์ คือ ความอิ่มใจ ๕) เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือ ความสงบกายสงบใจ ๖) เจริญสมาธิสัม

^{๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖.

^{๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖.

โพชฌงค์ คือ ความตั้งจิตมั่น ๗) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ ความมีใจเป็นกลาง อันอาศัยวิเวก อันอาศัยวิราคะ อันอาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถคະတลอดทั้งการดูแลรักษาสุขภาพอนามัยทั้งการบำบัดรักษาโรคต่างๆ ^{๕๙}

จะเห็นได้ว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถใช้รักษาโรคชนิดทางจิตใจให้หายได้ อย่างมหัศจรรย์ ไม่ใช่เฉพาะพระภิกษุสงฆ์เท่านั้น และมีบุคคลทั่วไป ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ธรรมะรักษา จากปัญหาการดูแลบำบัดรักษาโรคทางกายและโรคทางใจนี้ บางครั้งบำบัดรักษาโรคทางกาย ด้วยการใช้อาสนุไพร แต่ในขณะเดียวกันการรักษาโรคใจพร้อมทั้งธรรมะโอสถ ที่ใช้รักษาการอาพาธของภิกษุทำให้โรคหายได้ทั้งทางกายและทางใจ และบางขณะจึงเป็นการบูรณาการใช้การรักษาภายนอกใช้ธรรมะรักษาโรคภายในคือจิตใจ จะเห็นได้จากกรณีตัวอย่าง ที่ใช้พุทธวิธีบำบัดรักษาด้วยธรรมโอสถ ตามที่ศศิธร เขมาภิรัตน์ ประมวลไว้^{๖๐}

พระพุทธเจ้าประทับ ณ พระเวฬุวัน ทรงประจวบหน้าได้รับทุกขเวทนาแรงกล้า ครั้นนั้น พระมหาจุณทะสวดสาธยายโพชฌงค์ ๗ ให้พระองค์ฟัง พระองค์พิจารณาตามธรรมนั้นไปด้วย ครั้นเมื่อพระจุณทะแสดงธรรมจบลง ก็ทรงหายจากพระประชวร พระองค์ตรัสกับพระจุณทะว่า “จุณทะ โพชฌงค์ดีนัก จุณทะ โพชฌงค์ดีนัก”^{๖๑}

พระมหากัสสปะเถระอาพาธหนักอยู่ ณ ปิณฑิลูกูหาคั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมถึงที่พัก ทรงแสดงธรรม “โพชฌงค์ ๗” ให้พระมหากัสสปะฟัง พระมหากัสสปะพิจารณาไปตามกระแสธรรมนั้นด้วย ครั้นเมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมจบลง พระมหากัสสปะก็หายจากอาพาธและอาพาธนั้นพระมหากัสสปะก็ละได้แล้ว^{๖๒}

พระมหาโมคคัลลานะ อาพาธหนัก อยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาค เสด็จไปเยี่ยมถึงที่พัก พระองค์แสดงธรรม “โพชฌงค์ ๗” ให้พระมหาโมคคัลลานะฟัง พระมหาโมคคัลลานะ น้อมจิตพิจารณาตามไปด้วย ครั้นทรงแสดงธรรมจบลง พระโมคคัลลานะก็หายจากอาพาธ และอาพาธนั้นพระมหาโมคคัลลานะละได้แล้ว^{๖๓}

พระพุทธเจ้าแม้จะได้ตรัสรู้ธรรมแล้ว ครั้นเวลาที่ทรงพระประชวร พระองค์ยังต้องให้พระอุปัฏฐากสาธยายธรรมให้พระองค์ฟัง ทำให้ไม่ทรงสวดสาธยายธรรมหรือกำหนดพิจารณาตนเอง

^{๕๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙-๑๑๐.

^{๖๐} ศศิธร เขมาภิรัตน์, “การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมกับการแพทย์แผนไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓.

^{๖๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๓๐ - ๑๓๑.

^{๖๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๕/๑๒๘-๑๒๙.

^{๖๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๖/๑๒๙-๑๓๐.

ทั้งนี้เป็นเพราะขณะเจ็บป่วยที่มีโรครุมเร้าอย่างหนัก ผู้ป่วยย่อมจะไม่มีเรี่ยวแรงสวดได้เองประการหนึ่ง และประการที่สองหากมีผู้มาสวดสาธยายให้ฟังเท่ากับว่าผู้ที่แสดงได้ทำหน้าที่เป็นผู้แนะนำปฐกัมม์ให้เสร็จหมด โดยที่ผู้ป่วยไม่ต้องมีภาระในการไปกำหนดและนึกคิดพิจารณาตรวจตราวิเคราะห์เอง ซึ่งจะง่ายและสะดวกต่อการน้อมจิตเพื่อไปกำหนดเพ่งพิจารณาตามดูในธรรมแต่ละข้อๆ เท่านั้น

ปัจจุบันพุทธบริษัทที่ศึกษาธรรม นิยมนิมนต์พระมาสวดโพชฌงค์ ๗ ให้ผู้ป่วยฟัง เพื่อมุ่งหวังส่งเสริมกำลังใจ และให้หายจากโรค

พระศิริมานนท้ออาพาธหนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบแล้ว ทรงมอบให้พระอานนท์ไปเยี่ยมแทน พร้อมกับโปรดให้พระอานนท์นำสัณญะ ๑๐ ไปสวดสาธยายให้พระศิริมานนท้อฟังพระศิริมานนท้อฟังธรรมนี้แล้ว อาพาธหนักนั้นก็สงบระงับในทันที^{๖๔}

พระอนุรุทธะอาพาธหนักอยู่ ณ ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี ครั้นนั้นภิกษุจำนวนหนึ่งไปเยี่ยมถึงที่พัก เห็นพระอนุรุทธะได้รับทุกข์เวทนาอย่างรุนแรง แต่ไม่ได้แสดงอาการทรมานทรมาย จึงถามถึงหลักธรรมที่ใช้อยู่ในขณะนั้นพระอนุรุทธะตอบว่าท่านมีจิตตั้งมั่นอยู่ใน “สติปัฏฐาน ๔” ทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้น จึงไม่สามารถครอบงำจิตท่านได้”^{๖๕}

พระอัสสชิอาพาธหนักครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปเยี่ยมถึงที่พักทรงทราบว่า พระอัสสชิมีความทรมานทรมายคิดว่าตนนั้นเสื่อมสมาธิ พระองค์ตรัสบอกอย่าได้ยึดถือสมาธินั้นเลย หากมีสติบริสุทธิ์ดีแล้วไม่ควรที่จะทรมานทรมายอะไรอีก ตรัสสอนให้พิจารณาเรื่องขันธ ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทรงสอนให้พิจารณากำหนดรู้ชัดเวทนา ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ ล้วนแต่ไม่เที่ยง ไม่น่าหมกมุ่น ไม่น่าเพเลิดเพเลิน หลังจากตายไปก็ให้กำหนดรู้ชัดในอาการเช่นนี้^{๖๖}

ธัญชาณิพราหมณ์ ป่วยหนัก จึงให้คนไปนิมนต์พระสารีบุตรให้โปรดอนุเคราะห์มาเยี่ยมด้วย พระสารีบุตรได้ไปเยี่ยมถึงที่บ้าน ทราบว่าธัญชาณิพราหมณ์มีจิตอยากไปสู่พรหมโลกจึงได้แสดงธรรมว่าด้วยพรหมวิหาร ๔ อันเป็นหนทางไปสู่พรหมโลก ระหว่างฟังธรรมจิตของธัญชาณิพราหมณ์น้อมพิจารณาตาม มีความประสงค์จะไปเกิดในพรหมโลก หลังจากนั้นไม่นานธัญชาณิพราหมณ์ก็สิ้นชีวิตลง หลังจากตายแล้วได้ไปสู่พรหมโลกตามที่จิตมุ่งหมายไว้^{๖๗}

คหบดีผู้สูงวัยชื่อ นกุลปิตา ถูกโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนอยู่เสมอได้รับทุกข์เวทนาอย่างหนัก เกิดความทุกข์ใจ รำคาญใจอย่างยิ่ง ครั้นมีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงได้กราบทูลขอพรถึงวิธีแก้ไขเยียวยารักษาโรคที่เป็นอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสบอกนกุลปิตาไปตั้งนี้ว่า พึงตั้งใจอยู่เสมอว่า ถึงแม้

^{๖๔} อก. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๑.

^{๖๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๘/๔๔๐-๔๔๑.

^{๖๖} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๘๘/๑๖๓-๑๖๖.

^{๖๗} ม.ข. (ไทย) ๑๓/๔๔๙-๔๕๓/๕๖๘-๕๗๒.

กายจะกระสับกระส่าย แต่จิตจักไม่กระสับกระส่ายตามไปด้วย ท่านได้ฟังอมตะธรรมนั้นแล้วก็เกิด
ความยินดี มีอินทรีย์ผ่องใสและสีหน้าบริสุทธิ์ผุดผ่องขึ้นทันที^{๖๘}

อนาถปิณฑิกคหบดีแห่งกรุงสาวัตถีป่วยหนัก ครั้นนั้นพระสารีบุตรและพระอานนท์ไปเยี่ยม
ที่บ้าน จากนั้นจึงแสดงธรรมให้พิจารณาเห็นว่าอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายใน ๖ วิญญาณ ๖
สัมผัส ๖ เวทนา ๖ ธาตุ ๖ ชั้น ๕ อรูปฌาน ๔ โลกนี้ โลกหน้าและอารมณที่รับรู้ทางอายตนะ ๖
เป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น อนาถปิณฑิกคหบดี เกิดปีติซาบซึ้งในธรรมถึงกับร้องไห้ เนื่องจากได้ฟัง
ธรรมที่ละเอียดประณีตลึกซึ้ง จากนั้นได้กล่าวขอร้องให้มีการแสดงธรรมขั้นสูงที่ละเอียดลึกซึ้งนี้แก่
คฤหัสถ์อื่นๆ ได้รับฟังต่อไป เพราะบุคคลผู้ฉลาดมีปัญญารู้ธรรมและเข้าใจได้ยังมีอยู่มาก อนาถปิณฑิก
คหบดีสิ้นชีวิตลงอย่างสงบ ได้ไปเกิดในเทวโลกชั้นดุสิต^{๖๙}

พระพุทธเจ้าทรงแนะนำหลักทั่วไปในการแก้ความคิด ความดำริที่เป็นอกุศล ดังนี้

๑. โรโคโลกะ ทรงสอนให้เป็นผู้รู้จักพอ รู้จักการถือสันโดษ และรู้จักการให้ทาน
๒. โรโคโทสะ ทรงสอนให้เป็นผู้มีความเมตตา กรุณา มุทิตา และรู้จักการให้อภัย
๓. โรโคโมหะ ทรงสอนให้เป็นผู้รู้จักการศึกษา (สุตะ) การเจริญสติสัมปชัญญะ และ
การหมั่นเจริญภาวนา^{๗๐}

ธรรมหมวดอิทธิบาท ๔ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา องค์ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้
พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า นำมาใช้เป็นเครื่องในการทำให้มีอายุยืนได้ หากผู้ใดมีความต้องการที่จะใช้
ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อิทธิบาท ๔ อันบุคคลใดบุคคลหนึ่งเจริญ ทำให้มาก ทำให้ดูจายน ทำให้เป็นที่ตั้ง
ให้ตั้งมั่น สัมปรารภดีแล้ว บุคคลนั้นเมื่อปรารภนา ก็จะมีชีวิตอยู่ไปได้ตลอดกาลหรือมากกว่ากับ”^{๗๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้อธิบายไว้ สรุปได้ว่าผู้ที่ต้องการมีอายุยืนข้อแรก
ต้องประกอบด้วยฉันทะคือ ความพอใจที่จะอยู่เพื่อทำสิ่งที่ดีสำหรับตนหรือผู้อื่น เมื่อเกิดฉันทะก็คิด
อยากทำสิ่งนั้นเสมอจดจ่ออยู่ในสิ่งนั้น ทำให้เกิดสมาธิ มีกำลังใจ ต่อสู้ด้วยความเพียรพยายามอัน
เป็นธรรม ข้อที่สองคือวิริยะ เมื่อได้วิริยะก็มาสู่ธรรม ข้อที่สามคือ จิตตะ ความใส่ใจที่จะอยู่กับเรื่อง que คิด
นั้น ไม่สนใจอารมณ์อื่น สมาธิจึงเกิด ชีวิตเป็นสุข เนื่องจากได้ทำสิ่งที่พอใจอย่างแท้จริง ข้อสุดท้าย
วิมังสา คือการใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง ปรับปรุง แก้ไขข้อบกพร่องสมองและความคิดไม่ฝ่อ

^{๖๘} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๑/๑-๓.

^{๖๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๓/๔๓๓-๔๔๑.

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๓-๘๖/๗๒-๗๘, ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๕๔.

^{๗๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๑๒๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕-๑๔๖/๑๘๔-๑๘๕.

อิทธิบาท ๔ จึงเป็นหลักธรรมที่ทำให้อายุยืน การปฏิบัติตามหลักอายุวัฒนะ สำเร็จได้ ต้องหลีกเลี่ยงเหตุที่ตัดรอนชีวิตให้สั้นลง ดำรงอยู่ด้วยคุณธรรมพร้อมกับการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ ที่สำคัญคือต้องถือหลักความไม่ประมาทเป็นแกนนำไว้ด้วย^{๗๒}

สรุปความได้ว่าพุทธวิธีบำบัดและการรักษาโรคด้วยธรรมโอสนั้น ก็คือการใช้หลักธรรมช่วยในการบำรุงใจทำให้จิตเข้มแข็งมีสติและปัญญา พร้อมด้วยศรัทธาที่มีความเชื่อเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว กล่าวคือ คุณของพระพุทธเจ้า คุณของพระธรรม และคุณของพระสงฆ์มีอยู่จริง เชื่อในคำสั่งสอนของพระศาสดาซึ่งเป็นเจ้าของพระพุทธศาสนา เชื่อในองค์ของธรรมะว่า รักษาโรคได้จริง โรคในที่นี่หมายถึงโรคอันเกิดที่จิตใจ ได้แก่ ความรัก ความโลภ ความโกรธ ตลอดจนความทุกข์ โศกเศร้า รำพันใจ ความไม่สบายใจ เป็นต้น สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดโรคทั้งสิ้น แต่บุคคลมองไม่เห็นโรคที่เกิดกับจิตแต่ไปมองแต่โรคนอกที่ติดกับกาย ซึ่งค่อนข้างจะชัดเจนว่าเมื่อความเจ็บไข้ได้ป่วยร่างกายของคนไม่เดือดร้อน ตัวร้อน เจ็บปวดทางกาย และสัมผัสได้ ด้วยเหตุนี้การบำบัดรักษาจึงทำได้ง่าย เพราะมองเห็นและสัมผัสได้ แต่ส่วนทางจิตใจสัมผัสไม่ได้ แต่รู้ด้วยอาการภายในจากการกระทบระห่างผัสสะ เช่น เกิดความไม่พอใจ จิตใจเป็นทุกข์ ขุ่นมัว ใจเศร้าหมองไม่ผ่องแผ้วจะอย่างไรก็ตามแต่อาการปรากฏของโรคทั้งสองจำเป็นเยียวยารักษา โรคที่เกิดทางกายย่อมเยียวยารักษาเภสัชทั้งเภสัชแผนโบราณคือสมุนไพรต่างๆ ได้แก่ รากไม้ ใบไม้ ผลไม้ เปลือกของต้นไม้ และยางไม้ที่เป็นยาเพื่อใช้บำบัดและรักษา หรือแม้ในปัจจุบัน ความเจริญมากขึ้น มีพร้อมทุกอย่างที่ทำได้ง่ายกว่าเดิมด้านเภสัช หมอที่รักษาก็แบบเป็นการแพทย์แผนปัจจุบัน มีเภสัชกรผู้เชี่ยวชาญในการปรุงยา และเครื่องมือก็ทันสมัยพร้อมทุกๆ ด้าน ดังนั้น ปัญหาเกี่ยวกับการเยียวยารักษา จึงไม่มีปัญหาโรงพยาบาลก็มีมาก หมอนายแพทย์ก็เพียงพอที่จะให้บริการได้ในอีกระดับหนึ่ง

แต่อย่างไรก็ตาม ด้วยความเชื่อที่เคยประพฤติปฏิบัติแบบความเคยชินมาตั้งแต่โบราณ นั่นก็คือ ความเชื่อที่มีต่อองค์ความรู้เดิม โดยเฉพาะเรื่องของศาสนายังมีจิตวิญญาณเชื่อขอบข่ายแห่งบทมนตราที่เป็นส่วนของการกำลังใจ เช่น เชื่อว่าบทสวดโพชฌงค์ ๗ หรือบทสวดสามภาณ ซึ่งเป็นบทสวดรักษาอาพาธ ของพระมหาเถระ ในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ มหากัสสปะโพชฌังคสูตร ว่าด้วยเรื่องอาพาธหนักของพระมหากัสสปะ พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมและสวดโพชฌงค์ ๗ ให้ฟังพอสาธยายธรรมจบลง พระมหากัสสปะก็หายจากอาพาธนั้นทันที, เช่นเดียวกันมหาโมคคัลลานะโพชฌังคสูตร ว่าด้วยเรื่อง อาพาธหนักของพระมหาโมคคัลลานะ ก็แลพระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมถึงที่พัก แล้วสวดโพชฌงค์ ๗ ให้ฟัง ก็หายจากอาพาธทันที และก็เช่นเดียวกันมหาจุนทะโพชฌังคสูตร ว่าด้วยพระสูตรที่พระมหาจุนทะสวดโพชฌงค์ ๗ ถวายพระผู้มีพระภาคซึ่งทรงประชวรหนัก เมื่อพระมหาจุนทะสวดโพชฌังคจบลง พระพุทธองค์พึงจนจบ ก็หายจากประชวรทันที

^{๗๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *อายุยืนอย่างมีคุณค่า*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓-๑๕.

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นการแพทย์ไทยก็ดีแผนปัจจุบันนี้ก็ดี การเฝ้าระวังรักษายังต้องพึ่งพาพุทธวิธีในการบำบัดรักษาโรคเช่นกัน โดยตั้งใจชักประวัติคนไข้ วินิจฉัยโรคโดยใช้สติสัมปชัญญะ และใช้สมาธิประกอบในการตรวจรักษา เรียกได้ว่าใช้วิธีรักษาโรคเชิงพุทธบูรณาการ คือใช้พุทธวิธีบำบัดรักษาโรคเป็นแบบการแพทย์แผนไทยปัจจุบัน